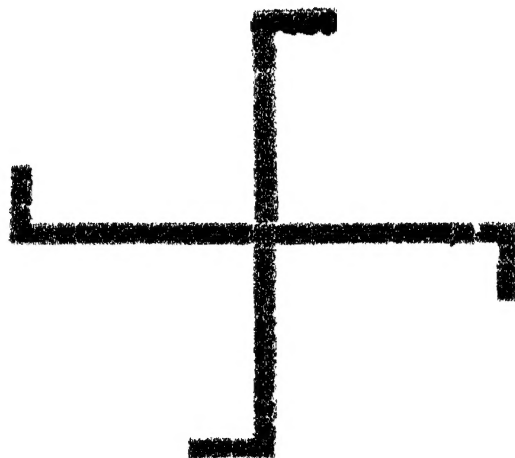

विश्वभारती

स्वामीजी

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશ્ટ્રિ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૮૮૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ઝૈવેદ્ય

વિપય ૨૪૫૭૧૪

નૈવેદ્ય

(કવિ રવીન્દ્રનાથની ગાથા)

અંગાળીમાંથી

અનુવાદ કરનાર

નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ
'પાટીદાર' મંદિર, આણંદ

બીજી આવૃત્તિ

૧૯૮૫

કિંમત આઠ આના

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ

૧૪૮૮૬

ગુજરાતી કોપીસર્ઈટ-સંગ્રહ બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

પહેલી આવૃત્તિ છપાયા પછી છ છ વર્ષે પણ તેમાં કશોય ફેરફાર કરવાનું સૂઝતું નથી.

પાટીદારમંદિર, આણંદ

વિજ્યાદશમી, ૧૯૮૫

અનુવાદક

❀

પહેલી આવૃત્તિ, શાન્તિનિકેતન, ૧૯૭૬ : ૫૦૦, ફિ. બાર આના
બીજી આવૃત્તિ, આણંદ, ૧૯૮૫ : ૧૦૦૦, ફિ. આદ આના

❀

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીલાલ મથુરભાઈ પટેલ,
નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલને માટે છાપ્યું.

તા. ૧૩ : ૧૦ : '૮૬.

ભૂમિકા

સુરજ ઉગ્યા પછી કુકડો બોલે તો ય શું, ના બોલે તો ય શું? કુકડો બોલતા પહેલાં કાપલે તો ક્યારના ય ટૌકા કરવા માંડ્યા છે ને ઉંઘતા જગતને જાહેર કરી દીધું છે કે વસન્તઋતુ બેઠી છે. રવીન્દ્રનાથ કવિ છે એ દેખાડવાનું હવે ના હોય; એમનાં ગાનથી જગત, ને મોડે મોડે ભારત પણ, જાગી ઉઠ્યું છે, જાણી ગયું છે કે એ પ્રથમ પંક્તિના કવિ છે. ભારતના નવા જુગની કાપલ છે.

એમની ભાવનાઓ કેવી ગભીર, વિશાળ ને ગગનગામી છે એનો પાર તો એમની સમસ્ત વાણીનો પરિચય પામ્યે જ પમાય. પણ આ ગાનો કમ ભાવનાએ પ્રેરાયાં છે તેની જાંખી રેખાઓ આડીં દોરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરાશું.

આ ગાનોને એમણે ગ્રન્થરૂપે અંગાળી સંવત્ ૧૩૦૮ના (વિક્રમ સંવત્ ૧૯૫૮ના) અપાઠ માસમાં પ્રકટ કર્યાં અને પોતાના પિતાશ્રીને — મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરને — અર્પણ કર્યાં. એ જ વર્ષના પોપ માસમાં એમણે પિતાના શાન્તિનિકેતન આશ્રમમાં પોતાની ભાવનાએ બાળકોને કેળવી મનુષ્ય બનાવવા માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સ્થાપી દીધા હતા. એ જ વર્ષમાં અંકિમબાણુનું અંધ પંડેલું ‘અંગદર્શન’ નામે માસિક પત્ર એમને બોલે મુકાયું ને પછીથી પ્રભાવ પામ્યું. એ સમયે એ ૪૧ વર્ષના હતા.

એ એમના જીવનનો સંક્રાન્તકાળ હતો: તર્કપ્રદેશમાંથી શ્રદ્ધાપ્રદેશમાં, સૌન્દર્યલોકમાંથી ભક્તિલોકમાં, પ્રકૃતિમાંથી પ્રભુમાં, મધુરતામાંથી ગભીરતામાં પગલાં માંડતા હતા. જે કુટુંબે મહર્ષિ જેવા ભક્ત, રાજા શૌરેન્દ્રનાથ તથા મહારાજા યતીન્દ્રનાથ જેવા ગાનના અને અવતીન્દ્રનાથ તથા ગગનેન્દ્રનાથ જેવા ચિત્રના કલાધર સંસારને આપ્યા છે, તે

કુટુમ્બ એક મહાકવિને પોતાના ગર્ભમાં પાષે છે એમ તે કાળે કાઠ કાઠ વિચક્ષણ દૃષ્ટાએ જોઈ શક્યા હતા.

સરકારી શિક્ષાયંત્રમાં સદ્ભાગ્યે ના પીલાતાં પિતા મહર્ષિની ભક્તિરસભરી પાઠશાળામાં એ ઉછર્યા, હિમાલયનાં ગમ્ભીર ને ગગનગામી શિખરો ઉપર તથા વિશાળ સલિલસુન્દર પદ્માનદીને કાંઠે પ્રકૃતિદેવી સાથે જોગ પામ્યા, પ્રાચીન તપોવનનો પ્રસાદ પામ્યા. મહર્ષિની ભક્તિએ એમના હૃદયમાં સંચાર કર્યો. એકાન્ત સાધવા લાગ્યા, સાધના સાધવા લાગ્યા. ભગવાન બુદ્ધની પેઠે એ પણ એ કાળે યોગ પામ્યા, પ્રભુમાં શ્રદ્ધા પામ્યા, પ્રભુભક્ત થઈ રહ્યા. આ સૌ કાળોમાં આપણને ભક્તવાણીનો અનુભવ થાય છે.

એમની ભક્તિમાં ઉન્માદ નથી, ભાવાવેશ નથી; ગભીરતા છે, શાન્તરમ છે. અને છતાંયે પ્રભુ સાથે જોગ જોગવા એટલા આતુર, વિશ્વિત્ત જની જન્ય છે કે પોતાને દોરી જવાને પ્રભુને વારવાર પ્રાર્થના કરે છે; પોતાની નિર્જનતા સ્વીકારીને એ નિર્જનતા ગાળી દેવા, પોતાના હિમ જેવા શીતળ હૃદયને તપાવી ઓગાળી દેવા, સુતા હૃદયને કણ્ણ દંડપ્રદારે જગાવવા, પોતાના સુકા ઉપવનને ખીસવવા વારવાર પ્રાર્થના કરે છે.

પ્રભુમાં એમને અગાધ શ્રદ્ધા છે અને તેથી પોતાનું સર્વસ્વ જીવન પ્રભુને ચરણે સોંપે છે, એથી જ એ કદી નિરાશ થતા નથી, કદી વ્યર્થ આંસુ ખેરતા નથી; સદા આશાનાં, આનન્દનાં, નિર્ભયતાનાં ગાન ગાતા કરે છે. ‘હું પ્રભુનો, પ્રભુ મારો, તો મારે પછી બાકી શું?’ એ એમનો મહામંત્ર જ્યાં ત્યાં તરી આવે છે.

પણ ભક્તિ કરવાને, સાધના સાધવાને માટે સંસાર ત્યજવાની એ સાફ ના પાડે છે. પ્રભુએ પોતે સંસાર ત્યજ્યો નથી; આકાશના તારામાં, ધાસનાં તરણાંમાં, વનનાં ફૂલમાં, કણ્ણ પર્વતમાં, કામળ જળમાં, સંસારમાં સર્વત્ર

પ્રભુ આનન્દે રમી રહ્યો છે. પ્રભુની એ સૌ સામગ્રીમાં નિર્દોષ આનન્દ લેવો અને તેમાં પ્રભુનાં દર્શન પામવાં, પ્રભુને આપણા ઘરમાં આવવાનાં અને પ્રભુ પાસે જવાનાં બધાં બારણાં ખુલાં રાખવાં, જગતના મિથ્યા કોલાહલ વચ્ચે પણ — મોહતિરસ્કાર, નિંદાપ્રશંસા, આદિ ઉપાધિઓ વચ્ચે પણ — પ્રભુજોગનાં સૌ બારણાં ખુલાં રાખવાં એ સાધનાનો માર્ગ છે એવી એમને શ્રદ્ધા છે; ઉપાધિને અટકાવવા બારણાં બંધ કર્યે વખતે પ્રભુજોગના માર્ગ પણ બંધ થઈ જવાનો ભય છે.

એમ સંસારમાં રહીને પ્રભુજોગની સાધના સાધવી, કાંઠાના લોકની સેવા કરતી કરતી નદી જેમ સાગર તરફ ધાય છે એમ સંસારની સેવા કરતે કરતે પ્રભુને પામવો એ એમનો ધર્મ છે. સંસારમાં પ્રભુને અનુભવવાં, જગતમાં સર્વત્ર પ્રભુનાં દર્શન કરવાં, પ્રભુની ઇચ્છાને આધીન રહી સંસારકાય કર્યે જવાં એને એ સત્યધર્મ માને છે.

અને એ ધર્મજીવન જીવતે જીવતે મૃત્યુ થાય, તેમાં ય એમને તો આનન્દ છે. ‘હું પ્રભુનો ને પ્રભુ મારો’ એમ માનનારને ભય શો ? મા મૈ: એ એમનો નિર્ભયમંત્ર છે. જન્મમરણ તો અનન્તનાં પગલાં છે, એ એમનું જ્ઞાન છે. એક તીર્થની બનત્રા પૂરી થયે બીજે તીર્થે જવા એ સદા તૈયાર જ છે. ભારતની ને અંગાણની માટી એમને પ્રિય છે, પણ તેથી યે વધારે પ્રભુનો જે આદેશ તે પુરો કરવાને માટે મૃત્યુને આમંત્રણ પણ કરે છે. આથી મૃત્યુ એમને મન સહજ ઘટના છે ને તેથી તો સ્વજનને મૃત્યુસમયે પણ શાન્ત યમભજન ગાયા કરે છે, મૃત્યુમાં પ્રભુની પરિપૂર્ણતા દેખે છે.

આ પ્રકારનું હૈયું જીવન પ્રાચીન તપોવનોના ઋષિમુનિઓ જીવતા, એની સાખ ઉપનિષદો પગલે પગલે પુરે

છે. કવિને ઉપનિષદોના જ્ઞાનનો ગંભીર અનુભવ છે અને એમાંથી એ અનેક પ્રેરણા પામ્યા છે, અનેક સન્દેશા પામ્યા છે. ભારત એ સન્દેશા પરિપૂર્ણ કરે, જગત આગળ પ્રકટ કરે, એટલા માટે દેશજનોને જગાવે છે, ગાતો લલકારે છે. ભારતે એકવાર જગત સમીપ જે અતિઉચ્ચ ભાવનાઓ મુકી હતી તેની ગાથા ગાય છે. એ ભાવના ભક્ત્યા, --- પ્રભુ સાથેના, વિશ્વ સાથેના, સંસાર સાથેના, પ્રકૃતિ સાથેના, બહારના સૌ સાથેના બેગ તોડી અન્ધારા ખૂણામાં, દેશના ખૂણામાં, નાતજાતના ખૂણામાં ભરાઈ પડ્યા. માટે આપણી આ અધમ દશા; પ્રભુના જ્ઞાનનાં, પવિત્ર જ્ઞાનનાં પુસ્તકોને આંધી અંધારા ખૂણામાં નાખી મુક્યાં, વિચાર છોડી જડ આચારમાં રમી રહ્યા, માટે આપણી આ દશા; બ્રાહ્મણ બીજને અધમ માની એનું ખાત્ર નહિ, પાતાને લાયકે રાંધી ખાવામાં પવિત્રતા માને, તેથી તો આજે એ સૌનો દાસ - રસોઇઝો - થઈ પડ્યો; એમ આપણે સૌ પરધરનાને અધમ માની તરછોડ્યા, ધરનાને અસ્પૃશ્ય કરી તરછોડ્યા, માટે આજે આપણે જગતના દાસ થઈ પડ્યા, જગતને પગ માથું નમાવતા થઈ પડ્યા, લોકો પાતા ઉદાવતા થઈ પડ્યા. કવિ આપણને આ સ્થિતિનું ઘરાબર ભાન કરાવે છે, ચાલકા મારીને ભાન કરાવે છે અને પ્રભુનું પ્રાર્થે છે કે આ દીનદેશને તારો લાય આપીને ઉપાડ, પ્રહાર કરીને પાણુ જગાવ.

આ દીનદુઃખી ભારતદેશ માટે એમને કેવી શ્રદ્ધા છે, એ એમનાં અનેક કાવ્યમાં જોઈ શકાય છે. ભારતમાં અને બંગાળમાં ઘેરઘેર ગવાતાં એમનાં અનેક ગાન ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ભારતનાં મારી, જળ, વન આકાશ, આદિ જડ વસ્તુઓ પણ એમને કેવી પ્રિય છે. પણ શરીર ઉપર આત્મા મોટા છે તેમ દેશ ઉપર વિશ્વ મોટું છે, એટલા માટે પ્રભુ સાથે બેગ સાધવા માટે દેશને વળગી ના રહેતાં વિશ્વ સાથે બેગ બેગવવા બેગબેગ એ ભાવના એમના આત્મા સમીપ તરતી રહે છે. વિગ્રહથી થાકીને લોથ થઈ ગએલી યુરોપઅમેરિકાની પ્રબળ

ભારતભાવનાથી આશ્વાસન આપીને આ વારે એ પાછા ઘેર આવ્યા, ત્યાર પછી થોડે જ દિવસે — ૧૯૭૭ના અપાઠ માસમાં એક સંધ્યાએ આશ્રમ બહારના એક રસ્તા ઉપર એમની સાથે હું તથા આશ્રમનો એક અતિથિ વાન કરતા ફરતા હતા. આજ વિષયની વાત ચાલતી હતી. “ ‘શત્રુ ઉપર પણ ભાઈ જેટલો સ્નેહ કર,’ એમાં ગૂઢ ભાવ છે. ભાઈ ઉપરનો સ્નેહ એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથી સ્નેહનો એ માનદંડ છે અને તે જ માપે શત્રુ ઉપર પણ સ્નેહ રાખવો એવું વિધાન છે. ભાઈ ઉપરના સ્નેહની ભાવના એમાંથી ઉઠાવી લેઈએ, તો સ્નેહનું માપ ઉડી જાય. ભારત તો મને પ્રિય છે જ, પણ વિશ્વય એટલું જ પ્રિય છે; એ જ સ્નેહની સાચી ભાવના છે ને એ જ ભાવનાને માર્ગે પ્રભુ સાથે જોગ સાધી શકાય.” આ વાક્યો બોલતી વેળાએ એમના મોં ઉપર ભારતસ્નેહની ને વિશ્વસ્નેહની જે ભાવના તરી ઉઠતી હતી તે કદી મેં વિસરી શકીશ નહિ. ભારતની માટીને પોતાનો દેહ માને છે, ભારતની પ્રકૃતિને પોતાનાં વસ્ત્ર માને છે, ભારતનાં ઉપનિષદને પોતાનો આત્મા માને છે, વિશ્વસમસ્તને પોતાનો સંસાર માને છે.

અને એ વિશ્વ સાથે જોગ જોગવાને એમણે અહીં શાન્તિનિકેતનમાં વિશ્વભારતીનું મંદિર સ્થાપ્યું છે. જગતની ઉંચી ભાવનાએ પ્રેરાએલા ભક્તજનો અહીં આવી રહે, જુદી જુદી પ્રજાઓની ભાવનાઓનો અભ્યાસ કરે, સંસારની હુદ્ર હુદ્ર કામનાઓવાસનાઓ ઉપર વિશ્વભાવનાઓ તરી ઉઠે, પ્રજાઓમાં સહાનુભૂતિ થાય અને સૌ સાથે સૌનો જોગ સધાય એ ઉદ્દેશથી આ મંદિર એમણે સ્થાપ્યું છે.

અને છતાં મેં પશ્ચિમની હુદ્ર લોભવાસનાઓથી અને રાજ્યવાસનાઓથી ભારતને ચેતાવી દે છે. પશ્ચિમની સભ્યતા પાછળ અન્ધભાવે દોડતાં આપણને કાંડું પકડી ઉભા રાખે છે; પશ્ચિમની સભ્યતા દાનવપુત્રી છે એમ આંગળી કરી દેખાડે છે. ‘ભારત, એ માર્ગ જતો ના, જતો ના, એ માર્ગ તારો ન હોય,’ એમ હાથ લલાવીને વારે છે. વિદ્યાકળા એ તો

પ્રભુની છે ને તેથી પ્રભુનાં સૌની છે, માટે એ તો યુરોપે કે અમેરિકાએ કે ગમે તેણે સેવી હોય, તો ય તે સ્વીકારવાનું સૂચન કરે છે. જ્ઞાને તરાય, અજ્ઞાને કુખાય; માટે જ્ઞાન તો ગમે ત્યાંથી લેવું એવો વિધિ આપે છે. પણ એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ યુરોપની આજની સભ્યતાની ભાવનાએ કરવાનો નિષેધ કરે છે. પ્રાચીન ઉપનિષદની આપણી મહાભાવનાએ સરળ જીવન જીવવાથી ના જાજતાં માથાનો મણિ માથે રાખી ચાલવાને ઉત્તેજે છે. ઉપનિષદની આ ભાવના આપણી સમીપ તાદૃશ ખડી કરે છે, ત્યારે ઉપનિષદના ઋષિ જેવા એ શુદ્ધ ભારતભક્તને — વિશ્વભક્તને ચરણે અનાયાસ જ માથું નમી પડે છે.

ખરેખર આ ટોંકા ભારતના — વિશ્વના — નવપ્રભાતની કાચલના છે.

એ ભક્તવાણીનો રણકારો જેમ અને તેમ સાચવવાનો પ્રયત્ન આ અનુવાદમાં કર્યો છે, અને તેથી ઘણા શબ્દો મૂળમાંના રાખ્યા છે. બાર બાર વર્ષના દેશવટામાં ય જોઈ શક્યો છું કે કળામાં ને સાહિત્યમાં ગુજરાત ધપતો ગયો છે, રવીન્દ્રનાથની વાણી ઝીલતો ગયો છે; છતાં યે કોઈકોઈને કંઈ લાગે એવા શબ્દોનો કાશ છેવટે આપ્યો છે.

ગુજરાતના મિત્ર બની રહેલા બાબુ ખિતિમોહન સેનની સહાયતા અને પ્રોત્સાહન વિના આ અનુવાદ થઈ શકત નહિ, એક ભક્તમિત્રના પ્રોત્સાહન વિના આ અનુવાદ પ્રકટ થઈ શકત નહિ. મારા આ બન્ને મિત્રોનો એ રીતે ઋણી છું. એમનો ઉપકાર પ્રદર્શિત કર્યો કંઈ એ ઋણ ફેડી શકાય નહિ, છતાં ય સંપ્રદાય પ્રમાણે અહીં તો ઉપકાર પ્રદર્શિત કરીને અટકું છું.

શાન્તિનિકેતન,
રામનવમી, ૧૯૭૯

અનુવાદક

38

નૈવેદ્ય

૧

હે જીવનસ્વામી, પ્રતિદિન હું તારી સામે ઉભો રહીશ; હાથ જોડીને, હે બુવનેશ્વર, તારી સામે ઉભો રહીશ.
તારા અપાર આકાશ નીચે વિજનમાં એકાન્તમાં નમ્ર હૃદયે આંસુભરી આંખે તારી સામે ઉભો રહીશ.
તારા આ વિચિત્ર ભવસંસારમાં કર્મસાગરને તટે સમસ્ત જગત્માનવની વચ્ચે તારી સામે ઉભો રહીશ.
તારા આ ભવમાં માફં કાળ જ્યારે સમાપ્ત થશે ત્યારે, અહો રાજરાજ, એકલો નીરવે તારી સામે ઉભો રહીશ.

નૈવેદ્ય : ૨

મારા આ ઘરમાં તારે પોતાને હાથે ઘરઠીવો પ્રગટ. તારો પ્રકાશ પામીને સૌ દુઃખશોક સાર્થક હો.

ખુણે ખુણે જે સૌ છુપાએલું અન્ધારું, તે સૌ ધન્ય થઈને મરે; તારા પુણ્યપ્રકાશમાં બેશીને પ્રિયજનમાં સ્નેહ કરું. મારા આ ઘરમાં તારે પોતાને હાથે ઘરઠીવો પ્રગટ.

સ્પર્શમણિનો તારો જે દીવો તેની જ્યોત સ્થિર.^૧ મારાં સૌ કાળાં કલંકને પલકમાં સોનું કરી દે. મારા આ ઘરમાં તારે પોતાને હાથે ઘરઠીવો પ્રગટ.

હું તો જેટલા દીવા બાળું, તે સૌમાં માત્ર બાળ ને માત્ર મેશ.^૨ મારા ઘરને બારણે ઉંશીકા તરફ તારાં કિરણ ઢાળ. મારા આ ઘરમાં તારે પોતાને હાથે ઘરઠીવો પ્રગટ.

^૧ જંગાળી ભાષામાં 'હો' વાતુનાં રૂપોનો ઉપયોગ વિધેય ભાવમાં લાગ્યે જ થાય છે, અને તેથી પ્રામળતાનો ભાવ તથા અનિશ્ચિત ભાવ સચવાતો રહે છે. આપણી ગુજરાતી ભાષામાં પણ એવાં ઉદાહરણો લોકકથાઓમાં મળી આવે છે : "એક હતો કુંવર, એનું નામ સદેવંત; એની રાણીનું નામ શાવળીંગા." આમાં 'સદેવંત' તથા 'શાવળીંગા' પછી વિધેય ક્રિયાપદ 'હતું' મુકીએ, તો કથાનો પ્રામળ રસભાવ ઉડી જાય.

નૈવેદ્ય : ૩

રાત્રે સુતી વળતે મનમાં ધારી રાખું, અહો અન્તર્જામી, જે પ્રભાતમાં આંખ ઉઘડતાં જ તારાં દર્શન કરીશ.

જાગીને શુભ પ્રકાશમાં બેસી, તારે ચરણે હરખશી નમીને મનમાં ધારી રાખું, ઓ! સ્વામી, જે દિવસનાં સૌ કર્મ તને સોંપીશ, અહો અન્તર્જામી.

દિવસનાં કર્મ સાધતાં સાધતાં પળે પળે મનમાં ધાડું જે કર્મને અન્તે સન્ધ્યાવેળાએ તારી પાસે બેસીશ.

સન્ધ્યાવેળાએ ઘરમાં બેસીને ધાડું જે તારા રાત્રિના વિરામસાગરમાં થાક્યા પ્રાણની ભાવના ને વેદના નીરવે ડુળી જશે, અહો અન્તર્જામી.

નેવેઘ : ૪

ભવનકુંજમાં તારી રાગિણી વાગો, સદા વાગો; હૃદયપદ્મમાં તારું આસન હીપો, સદા હીપો.

તારા નન્દનગન્ધથી આનન્દિત સુન્દર ભુવનમાં ફરે; તારા પગની રજ ચોળી લીધે ઢેહ શોભો, સદા શોભો.

ભવનકુંજમાં તારી રાગિણી વાગો, સદા વાગો.

તારે મંગળમંત્રે સૌ વિદ્રેષ દૂર હો; તારા સંગીતને છન્દે હૃદયમાં ને ળહાર માધુરી વિકાશો.

તારું નિર્મળ નીરવ આકાશવ્યાખ્યું હાસ્ય ભેળું; તારા ગૌરવથી સૌ ગર્વ લાગે, સદા લાગે.

ભવનકુંજમાં તારી રાગિણી વાગો, સદા વાગો.

નૈવેદ્ય : ૫

મારું આ હૃદયદ્વાર કદી બંધ રહે, તો એ ભાગીને તું મારા પ્રાણમાં પેસજે, પાછો ના જતો, પ્રભુ.

કેઇ દિન આ વીણાને તારે તારું પ્રિય નામ ઝલકે નહિ, તો દયા કરીને પળેક ઉભો રહેજે, પાછો ના જતો, પ્રભુ.

તારી હાંકથી મારું નિદ્રાઘેન ભાગે નહિ, તો વજ્રવેદના વડે મને જગાડજે, પાછો ના જતો, પ્રભુ.

કેઇ દિન તારે આસને બીજા કેઇને જતન કરી બેસાડું તોય, નિત્ય કાળના હેરાળ મારા, પાછો ના જતો, પ્રભુ.

નૈવેદ્ય : ૬

સંસાર જે વારે મન ખેંચી લે, પ્રાણ જ્યારે જાગે ના, ત્યારેય, નાથ, તને પ્રણમીને તારાં
ગીત ગાતો બેસું.

શૂન્યમનની મારી વૃથા ભેટ, ફૂલ વિનાની પ્રજાસામગ્રી, ભક્તિ વિનાનો સુર જો સૌ, હે
અંતર્જામી, ક્ષમા કર.

સંસાર જે વારે મન ખેંચી લે, પ્રાણ જ્યારે જાગે ના.

શુષ્ક કંઠે તારું નામ પોકારું, ગાઢ પ્રેમની સરસ વર્ષા જાણે મનમાં ઉતરી આવે એવી પ્રાણ-
પણે આશ ધરું.

એકદિન આચિન્તો તારે હાથે તું પોતે અમૃત વડે ભરી દેશે એ ભરોસે શૂન્ય હૃદય તારે
ચરણે સમર્પી દેઉં.

સંસાર જે વારે મન ખેંચી લે, પ્રાણ જ્યારે જાગે ના.

નેવેદ્ય : ૭

જીવનમાં દિવસરાત જે સૌ આનન્દ પામ્યો છું, તે સૌની વચ્ચે તને આજે સમરીશ, જીવનનાથ.

જે દિન તારા જગત્ને નિરખીને હરખથી પ્રાણ પુલકી ઉઠ્યો છે, તે દિન તારો દૃષ્ટિપાત મારાં નયનમાં થયો છે.

સૌ આનંદ વચ્ચે તને સમરીશ, જીવનનાથ.

તારે પોતાને હાથે — સ્વાદે ગન્ધે ને ગાને — બહારથી અન્તરની મહીં તું વારંવાર સ્પર્શ કરે છે.

પિતા, માતા, બાઈ, પ્રિય પરિવાર, મારા મિત્ર, પુત્ર, એ સૌ સાથે તું મારા હૃદયમાં પ્રવેશીને મારી સાથે રહે છે.

સૌ આનંદ વચ્ચે તને સમરીશ, જીવનનાથ.

નવેદ્ય : ૮

છન્દને બન્ધને કરીને કાવ્યની કથા જેમ બન્ધાઈ પડે, સાધનાએ કરીને તેમ તને પ્રાણમાં બાંધી રાખીશ.

મારા હૃદયની સીમાને કમ્પાવી તારો અસીમ મહિમા વાગી ઉઠશે ને ચિત્રવિચિત્ર આનન્દરૂપે જીવનમાં આવી^૧ ઉતરશે.

છન્દને બન્ધને કાવ્યની કથા જેમ બન્ધાઈ પડે.

દિનતાં મારાં તુમ્હ કર્મને તું ગૌરવ દેશે; મારા તનને અણુએ અણુએ તારી પ્રતિમા રહેશે.

સૌ પ્રેમની, સૌ સ્નેહની મહીં મારા હૃદયરાજાને આસન સોંપીશ, તારા અસીમ જીવનમાં રહે છે તે તું મારા જીવનમાં રહેશે.

છન્દને બન્ધને કરીને કાવ્યની કથા જેમ બન્ધાઈ પડે.

^૧ મૃગમાં 'મહત્તા દેશે.'

નૈવેદ્ય : ૯

ના જાણ્યેય મેં તને જાણ્યો છે, કેવી રીતે એ કંઈ જાણું ના. અર્થનો અંત પામું ના, તોય તારી વાણી સમજ્યો છું.

નિશ્વાસ મુકતાં ને આંખનો પલકારો મારતાં, ચેતનાએ વેદનાએ ભાવનાએ આઘાતે કોઈક આખા શરીરમાં ને મનમાં તારા સમાચાર આણી દે છે.

ના જાણ્યેય મેં તને જાણ્યો છે, કેવી રીતે એ કંઈ જાણું ના.

હૃદયની મહીં વિશ્વની તારી રાજધાની જ્યારે જોઈ, ત્યારે પલકમાં એ વાત પામ્યો, જે તારું રાજત્વ લોકલોકાન્તરમાં.

ના જાણ્યેય મેં તને જાણ્યો છે, કેવી રીતે એ કંઈ જાણું ના.

ગાઠ એકાન્તમાં મારા પોતાના ચિત્તમાં તને જ્યાં જાણુવા પામ્યો, ત્યાં ભાષા હારી ગઈ માની સૌય સ્થિર ને અવાક!

ના જાણ્યેય મેં તને જાણ્યો છે, કેવી રીતે એ કંઈ જાણું ના.

નૈવેદ્ય : ૧૦

જેઓ પાસે છે તે ભલે પાસે રહો; એ તો જાણુવા પામે ના, જે એમનાથીયે તું મારા હૃદયમાં વધારે પાસે છે.

જેઓ કથા બોલે તે બલે બોલો, કોઈને વિમુખ કરું ના; એ જાણે ના, જે તારી અકથિત વાણીથી મારો પ્રાણ બચે છે.

મારા નીરવ હૃદયમાં નિત્ય નીરવે તું રહ્યો છે.

તારે માટે કોઈને, હે પ્રભુ, માર્ગ છોડવાનું કદી કહીશ નહિ. જે કંઈ સ્નેહ તે સૌ મને તારા તરફ ખેંચતો રહેશે. સૌના પ્રેમમાં તારો પ્રેમ મારા હૃદયમાં રહેશે.

સૌની સાથે તારું બંધન જાણે જોડું, એ મારી સાધના; સૌની સંગે તારી આરાધના મનમાં જાણે આણુવા પામું. સૌના મિલનમાં તારું મિલન મારા હૃદયમાં જાગશે.

નૈવેદ્ય : ૧૧

અંધારે ઢંકાએલ ઘાડો સંશય વિશ્વનો ગ્રાસ કરે છે, પણ તેનીજ અંદર સંશયાતીત વિશ્વાસ વસે છે.

વાક્યની ઝડ, તર્કની ધૂળ, અંધબુદ્ધિ એ સૌ આકુળ થઈને પાછી ફરે છે; પણ વિશ્વાસ તો પોતાની અંદર જ વસે છે, એને કશો ગ્રાસ નથી.

સંસારમાર્ગમાં સેંકડો સંકટ વંટોળીએ ચઢ્યાં છે; પણ તેનીજ વચગાળે અમર તરૂંછાયામાં અચળ શાન્તિ છે.

કેટકેટલાં વિષબાણ, નિન્દા ને ક્ષતિ, મૃત્યુ ને વિરહ રાતદિન ઉડયે જાય છે; પણ સ્થિર યોગાસને નિત્ય જે આનંદ, તેનો નાશ નથી.

નૈવેદ્ય : ૧૨

જળને જોળે સહજે જે વિમળ કમળ આનંદે કુટી રહે, તેને ધૂળધૂળમાં આળોટીને એમ પુછતું ફરવું ના પડે, જે માફ ઘર ક્યાં ?

તેવી જ રીતે સહજ આનંદે હરખાઇને તારામાં નિમગ્ન ચિત્તે રહીશ ; શતદળ પૂજાપદ્મ સૌ સંશય તોડીને એની મેળે વિકાશ પામશે.

ક્યાં છે તું, એમ કહી તારો માર્ગ કહી શોધીશ નહિ, કોઇ પ્રવાસીને પુછીશ પણ નહિ ; ગમે ત્યારે ને ગમે તે દિશાએ ફરીશ તોય, પ્રભુ, તારીજ અંદર ભમીશ ફરીશ.

તારે આકાશભવને ચાલીશ, ત્યારે શરીરે આનંદપ્રવાહ લાગશે ; તારો પવન સખાની પેઠે સ્નેહ વડે છાતીએ વહી આવશે.

નૈવેદ્ય : ૧૩

સૌ ગર્વ છોડી દેઇશ, પણ તારો ગર્વ છોડીશ નહિ; જ્યારે તારા પગની રજ પામીશ, ત્યારે એ વાત સૌને બોલાવીને કહીશ.

તાઈં નોતઈં આવશે, ત્યારે એ વાત શી રીતે ઢાંકી રાખીશ? સૌ વાક્યોએ, સૌ કર્મોએ તારી આરાધના પ્રકાશ પામશે.

સૌ ગર્વ છોડી દેઇશ, પણ તારો ગર્વ છોડીશ નહિ.

જે કાજે જેટલું માન પામ્યો છું, તે સૌ તે દિવસે દૂર થઇ જશે; માત્ર તાઈં માન મારે દેહે ને મને એકસુરે વાગી ઉઠશે.

ભવસંસારની ખારીને ઉમરે જ્યારે અન્યમનો થઇ બેસી રહીશ, ત્યારે મારા મ્હોંના બાવ ઉપરથી તારી વાત માર્ગનો જે પ્રવાસી તેય જોઇ જશે.

સૌ ગર્વ છોડી દેઇશ, પણ તારો ગર્વ છોડીશ નહિ.

નૈવેદ્ય : ૧૪

મારો પ્રાણ અને મન લેઈ તારા અસીમમાં ગમે એટલો દૂર જાઉં, પણ ક્યાંય દુઃખ નહિ, મૃત્યુ નહિ, વિભોગ નહિ.

તારા થકો પશો થઈને મારા પોતાના ઉપર નજર રાખું, તોજ મૃત્યુ એ મૃત્યુ અને દુઃખ એ દુઃખનો કુવો.

હો પૂર્ણપ્રભુ, તારે ચરણે જે કંઈ છે તે સૌ તો છેજ, નથી માત્ર ભય; ભય તો માત્ર મારોજ છે, ને તેથીજ રાત દહાડો રોઈ છું.

તારા સ્વરૂપને જીવનની મહીં જો રાખવા પામું, તો પલક એકમાં અંતર્લાનિને સંસારભારને ચુરો કરી ક્યાંય ફેંકી દેઈ શકું.

નૈવેદ્ય : ૧૫

અન્ધારૂં થતાં રજનીના દીવા મેં જોટલા પ્રકટયા હતા તે જુઝાવ, મારા મન, સૌ ખારણું જોલી દેઈને આજે જુઝાવી દે.

આજ મારા ઘરમાં કોણ જાણે ક્યારે સૂરજને કિરણે પ્રભાત કરી દીધું છે; માટીનાં કોડીઆંનું કંઈ પ્રયોજન નથી, ધૂળમાં ધૂળ ભળી જાયો.

રે મન, સૌ ખારણું જોલીને રજનીના દીવા જુઝાવ.

રાખ રાખ, તુટી વીણાને તારે આજ સુર ઉપાડ ના; રે મન, બહારને ખારણે આવીને તું પોતે નીરવ ઉભું રહે.

સાંભળ, આજ પ્રભાતે સૌ આકાશ સૌ પ્રકાશ સૌ વાયુ તારાં થઈને વિરાટ કંઈ જોલીને સંગીત ગાય છે.

જુઝાવ, રે મન, સૌ ખારણું જોલીને રજનીના દીવા જુઝાવ.

નેવેદ્ય : ૧૬

પ્રભુને ચરણે ભક્ત જીવન સમર્પણ કરે છે; અરે દીન, હાથ જોડીને તું એ જોઈ લે.

મિલનની ધારા ઝરી પડે છે, અમૃતની લહેર વહી છુટે છે; ભોંય ઉપર માથું રાખીને એ શુભ આશિષની ધારા ઝીલી લે.

પ્રભુને ચરણે ભક્ત જીવન સમર્પણ કરે છે.

તેમના ઉદાર લલાટદેશમાં એ જે પ્રકાશ પડે છે, એમાંનું એક જ કિરણ ત્યાંથી આવીને માથા ઉપર પડે.

ચારે બાજુએ એમનો શાન્તિસાગર સ્થિર થઈને ચરાચરને ભરી રહ્યો છે, તેને તીરે પળેક વાર મનને શાન્ત કરીને ઉભો રહે.

પ્રભુને ચરણે ભક્ત જીવન સમર્પણ કરે છે.

જે કંઈ થોડું લેઈ રહું તે જ મારું, બાકીનું જે જાય તે ભલે જાય; રજેક જો ખોવાય તો એને માટે પ્રાણ હાયહાય કરે.

નદીના તટની પેઠે પ્રવાહને માત્ર વૃથા આંતરી રાખવા ઇચ્છું; પણ મોજાં છાતીમાં આઘાત કરીને એકે એકે ક્યાંય દોડી જાય.

જે કંઈ થોડું લેઈ રહું તે જ મારું, બાકીનું જે જાય તે ભલે જાય.

જે આદ્યું જાય ને વળી જે કંઈ રહે તે સૌ જો તને સોંપી દેઉં તો એનો ક્ષય નહિ, તારા મહામહિમાએ કરીને એ સૌય જગતું રહે.

તારામાં કેટકેટલા શશિરવિ રહ્યા છે, કદી એમાંથી એક પરમાણુ પણ ખોવાતો નથી; ત્યારે તારે ચરણે મારું છુદ્ડ ખોવાયું ધન શું નહિ રહે?

જે કંઈ થોડું લેઈ રહું તે જ મારું, બાકીનું જે જાય તે ભલે જાય.

નેવેઘ : ૧૮

તેં આજે મારે બારણે મૃત્યુનો હૃત પાઠવ્યો; તારૂં નોતરૂં લેધને એ પેલે પારથી આ પાર આવ્યો.

આજે આ રાત તિમિરથી અંધારી છે, મારૂં હૃદય લયભારથી આકુળ છે; તોય હાથમાં દીવો લેધને બારણું ઉઘાડીશ ને એને નમીને વધાવીશ.

તેં આજે મારે બારણે મૃત્યુનો હૃત પાઠવ્યો.

આંસુભરી વ્યાકુળ આંખે હાથ જોડીને એને પૂજીશ; એને ચરણે પ્રાણુધન સોંપીને એને પૂજીશ.

તારી આજ્ઞા પાળી મારૂં પ્રભાત અંધારૂં કરી દેઈ એ ચાલ્યો જશે, શૂન્ય ઘરમાં બેશીને તારે ચરણે મારી જાતને સોંપીશ.

તેં આજે મારે બારણે મૃત્યુનો હૃત પાઠવ્યો.

નૈવેદ્ય : ૧૯

તારી સુમધુર ગાથા રોજરોજ ગાઈશ ; તું મને કથા દે, તું મને સુર દે.

જો તું પ્રકુલ કમળાસને મારા મનમાં રહે, જો તું મારો પ્રાણ તારા પ્રેમથી ભરપૂર કરી દે—

તારી સુમધુર ગાથા રોજરોજ ગાઈશ.

જો તું મારી પાસે રહીને જ્ઞાન સાંભળે, જો તારી ઉદાર આંખ સુધા દે ;

જો તું હઃખ ઉપર સ્નેહભર્યો હાથ રાખે, જો તું સુખમાંથી દંભ દૂર કરે—

તારી સુમધુર ગાથા રોજરોજ ગાઈશ.

જેને તું તારી પતાકા દે છે, તેને તું એ વહેવાની શક્તિ પણ દે છે. તારી સેવાનો મહાપ્રયાસ સહેવાની ભક્તિ દે છે. તેથી જ હું પ્રાણુ બારીને દુઃખની સાથે દુઃખની મુક્તિ આહું, તારે હાથે થએલું જે વેદનાનું જ્ઞાન તે તરછાડીને મુક્તિ આહું ના. દુઃખ મારા માથાનું માળેક થાય, જો સાથે તું ભક્તિ આપે તો.

જો તને ભૂલવા તું ના દે, અંતરને જો જાળજાળમાં જડાવા ના દે, તો તો દેવું હોય એટલું કાજ દેજો. ખુશીમાં આવે એટલે બન્ધે મને બાંધજો, પણ તારી તરફ મને છુટો રાખજો. તારા ચરણની ધૂળથી મને પવિત્ર કરીને પછી ભલે ધૂળમાં રાખજો. સંસારતળમાં મને ભુલવ્યો રાખજો, પણ તને ભુલવા ના દેઇશ.

જે માર્ગે તેં મને રખડવા મુક્યો છે તે માર્ગે રખડીશ, પણ તારે ચરણે મારાથી જવાઓ ! મારો સાથ કાઢી ઉતારીને મારો શ્રમ વહી લેવાઓ ! આ ભવગહનમાં માર્ગ દુર્ગમ છે ; કેટકેટલો ત્યાગ, શોક, વિરહદાહ ! જીવનમાં મરણને વહીને મરણમાં પ્રાણ પમાઓ ! સંધ્યાકાળે પ્રભુને ચરણે માળામાં જવાઓ !

નૈવેદ્ય : ૨૧

અન્યમનો થઇને હું ઘાટે બેઠો છું, સ્પર્શમય આદ્યો જાય છે. તોય જો તારા તરફ વહે નહિ, તો આ વાવડામાં મારું નાવ છોડીશ નહિ.

દિવસ જાય છે, અરે દિવસ જાય છે, સૂરજ અસ્ત પામે છે. વાટ દેખાતી નથી, ખાખી ગોરજ ધૂળથી ભયું પાધર સામે દૂર પડ્યું છે.

ઘરનું તો ઠેકાણું નથી, તોય મન જાઉં જાઉં કરી રહ્યું છે. ધ્રુવતારા, જ્યાં તું ઉગે છે, તે દિશાની વાટ તો હું જાણતો નથી.

આજ સુધી મેં નાવ વહ્યું, પણ જે માર્ગે મેં વહ્યું તે માર્ગે તો એ સેંકડો વાર ડુબ્યું ડુબ્યું થઇ રહેલું; હવે એ માર્ગનો ભરોસો પડા નથી.

જો, તીર સાથે અનેક દોરડે મારું નાવડું જાંધ્યું છે; મને ક્યારે દોરડું છોડી દેશે? તરી શક્યેજ પ્રાણ તો બચે.

ક્યાં સાગરનો મનમાન્યો ખુલ્લો વાવડો? ક્યાં સાગરનું મહાગાન કાન ભરી દેશે?

જ્યારે બપોરે નગરમાં માર્ગે માર્ગે કર્મનું પૂર ઉછળતે પ્રવાહે અનેક શાખાપ્રશાખાએ વહે, નગરની નાડીઓ જોરથી ધબકી ઉઠે ને તપી ઉઠે, પથરની બીંતો સામે પછાડા ખાઈને ઉછળે; જ્યારે વટેમાર્ગીઓ વ્યાકુળ થઈને ચારે દિશામાં દોડે, રથ છુટે, સુકી ધૂળ ઉડે —

ત્યારે અકસ્માત્ આંખ મીંચીને જોઉં, તો એ મહા માનવવન વચ્ચે તારું અનન્ત નિજર્જન આસન જોઈ શકું. બહારના એ કોલાહલ વચ્ચે તારી નિઃશબ્દ સભા સ્તબ્ધ બિરાજી રહી છે. સૌ સુખમાં, સૌ દુઃખમાં, સૌ ઘરઘરમાં, સૌ ચિત્તમાં, સૌ ચિન્તા સૌ એટલા ઉપર, હે અંગવિહીન દેવ, જ્યાં જ્યાં નજર ફરે ત્યાં ત્યાં દેખાય, જે માત્ર તું જ એકલો બેઠો છે.

આજે ચરાચરમાં હેમન્તની શાન્તિ વ્યાપી રહી છે.

જનશૂન્ય ખેતરોમાં પ્રકાશતે જ્યોતે શબ્દહીન ગતિહીન ઉદાર સ્તબ્ધતા થાકીને પોતાની દિગન્તવ્યાપી સ્વર્ણશ્યામ પાંખો પ્રસારીને પડી રહી છે. ક્ષીણ નદીરેખા આજ ગાન કરતી નથી, રેતીને કાંઠે કંઈ લેખ લખતી નથી. દૂર દૂર જે સૌ ગામ તે આંખો મીંચીને તડકો ખાવામાં લીન થઈ ગયાં છે, આળસથી ને થાકથી ઉંઘમાં પડ્યાં છે.

એ સ્તબ્ધતામાં તરણે તરણે, ધૂળે ધૂળે, મારા અંગને રોમે રોમે, લોકે લોકાન્તરે, ગ્રહ સૂર્યે, તારાએ, આણુપરમાણુઓનું કલકલ શબ્દે નૃત્ય સદાકાળ ચાલી રહ્યું છે, તારા આસનને ઘેરીને અનંત કક્ષોલ કરી રહ્યું છે.

કામ ના થયે વચ્ચે વચ્ચે કેટલીયે વાર વિચારું જે આજે વેળા નકામી ગઈ, દિવસ નષ્ટ થયો.

નષ્ટ થાય નહિ, પ્રભુ; એ જે સૌ ક્ષણો, એને તું પોતે ગ્રહણ કરે છે, અહો અંતર્જામી દેવ. અન્દર અન્દર રહીને, શુભમાં શુભ રહીને તે કયેય અવસરે બીજને અંકુર રૂપે જગાવા ઉઠાડ્યું છે, કળીને પ્રસ્ફુટ રંગે રંગી દીધી છે, ફૂલનું રસમધુર ફળ કયું છે, ગર્ભનું બીજ બનાવ્યું છે. આળસભરી પથારી ઉપર થાકનો માર્યો નિદ્રાતુર થઈને મેં વિચાર્યું, જે સૌ કામ પડી રહ્યાં.

પ્રભાતમાં જાગી ઉઠીને આંખો ઉઘાડીને જોયું તો મારું ઉપવન ભરાઈ ગયું છે.

મારા હાથમાં ફરી એક વાર વીણા આપો, ખોવાએલાં ગાન ફરી એકવાર પાછાં આવો.

અકસ્માત, કઠોર શીતે કરીને માનસરોવરના જળમાંનાં પદ્મવન મરી જાય; હંસ ટોળેટોળે હારખંધ દૂરદૂર દક્ષિણમાં કાશથી^૧ ખીલેલી નિર્જન નદીઓને કાંઠે ઉડી જાય; ફરી વસન્તમાં આનન્દનાં કલગાન લેઈને એ જેમ પાછા જાય—

તેમજ મારાં ઉડી ગએલાં જે ગાન તે સૌ, મારા આ મૌન પ્રાણને ઉતરોલથી ભરી, પાછાં આવો. સાગરતીરનાં તાન, અજ્ઞાત રાજના અગમ્ય રાજ્યની તથા સીમાશૂન્ય નિર્જનની અપૂર્વ વાર્તા સુણાવો.

^૧ અંગાળામાં ઉગતું કાશ નામે ઉચ્ચ ધાસ : *Saccharum spontaneum*. શાહમૃગનાં પીછાં જેવી સફેદ ચમરી એને થાય છે અને શિયાળામાં અતિસુંદર શેભા આપે છે. આપણા શરખડ જેવું હોય છે.

નેવેદ્ય : ૨૬

આ મારા શરીરની નાડીએ નાડીએ જે પ્રાણની તરંગમાળા રાતદહાડો દોડે છે, એ જ પ્રાણ વિશ્વના દિગ્વિજયને માટે દોડી રહ્યો છે, એ જ પ્રાણ છુપોછુપો અપૂર્વ છન્દે તાલે લયે ભુવનમાં નાચે છે, એ જ પ્રાણ વસુધાની માટીને દરેક રોગક્રુપે તરણે તરણે આનંદે સંચરે છે, પદ્મવર્ગ પુષ્પવર્ગ વિકાશે છે, એ જ પ્રાણ વર્ષે વર્ષે વિશ્વવ્યાપી જન્મમૃત્યુનું સમુદ્રાહોળે અંતહીન ભરતીઓટે ઝુલે છે. હું અનુભવું છું, જે એ જ અનન્ત પ્રાણ મને અંગે અંગે મહત્તા આપે છે.

એ જ બુદ્ધબુદ્ધાન્તરનું વિરાટ સ્પંદન આજ મારી નાડીમાં નર્તન કરી રહ્યું છે.

અગ્રેષ્ઠ ગીતાંગણિ : ૬૯

નૈવેદ્ય : ૨૭

દેહે મને અને પ્રાણે એકાકાર થઈ મારા અંગમાં આ શી અપૂર્વ લીલા?

આ શી જ્યોત? વ્યોમને દીપાવતી આ શી દીપજ્વાળા? આ શી દિનરાત્રિની નિત્યનાટ્યશાળા? સમુદ્રે અંચળ, પર્વતે કઠણ, તરુપદ્મવે કોમળ, અરણ્યે અંધારી આ શી શ્યામ વસુંધરા? મારે ઇન્દ્રિયયંત્રે ઇન્દ્રજાળ જેવું આ શું વિચિત્ર વિશાળ અવિશ્રામ સુખનળાળ રચે છે? પ્રત્યેક પ્રાણીની અંદર પ્રકાણ્ડ જગત છે.

હે મારા રાજા, આ હું કુદ્રની અન્દર તારી અસીમ વિચિત્ર, સુંદર મિલનશય્યા છે, અનન્ત આસન છે. અહો વિશ્વભૂપ, દેહે મને અને પ્રાણે આ શો હું અપૂર્વ?

નેવેદ્ય : ૨૮

ત્યારે તું આવ મારા નાથ, દેહે મને ગુથેલા આ મહાસિંહાસને શુભપણે બેસ.

મારી બે આંખે વ્યાપેલા આ નીલાગ્નરમાં; મારા સાગરમાં, પર્વતમાં, વનમાં, ઉપવનમાં;
મારા હૃદયમાં, દેહમાં; સજનમાં, નિર્જનમાં; એ ઠશામાં ઘીજા કોઈને માટે કશું શૂન્ય રાખતો ના.

જ્યોત્સ્નામાં સુતેલી રાત્રીને નિસ્તબ્ધ પ્રહરે આનન્દવિષાદથી ગુથેલાં છાયાપ્રકાશ ઉપર તું
વચ્ચેવચ્ચ બેસ. મારાં આંસુજળમાં શાન્તિરસ દે, સૌ સ્મૃતિની ઉપર તારો શ્રીહસ્ત ફેરવ,
પ્રેયસીના પ્રેમમાં તું મધુર મંગળરૂપે ઉતરી આવ.

સૌ સંસારબંધમાં તારી બંધનવિહીન મહામુક્તિ રાતદિન રહેા.

આંખોના તારામાંનું દૃષ્ટિતેજ ધીરેધીરે મ્હાન થતું જાય; વિપુલ આ વસુમતી પોતાના સમુદ્ર પર્વત વન ઉપવન એ સૌ લેઇને છાયાની પેઠે ધીરે ધીરે ગળતી જાય; વિચિત્ર આ જે વિશ્વ-ગાન તે ક્ષીણ થઇને ઇન્દ્રિયવીણાને સૂક્ષ્મ શતતારે વાગે; વર્ણેવર્ણે રંગાએલું આ જે વિશ્વચિત્ર તે તું સર્વાંગ હૃદયમાંથી મૃદુ હસ્તે ધીરે ધીરે સંકેલી લે; ઇન્દ્રિયને દ્વારે જે દીપ્ત દીપાવળી પ્રકાશી રહી હતી તે તું હોલવી દે; ત્યાર પછી મધરાતે જે નિર્મળ મૃત્યુશય્યા પોતાને હાથે સજાવી હતી,

તે વિશ્વભુવનહીન નિઃશબ્દ આસને તું એકલો આવીને પરમ નિર્જનમાં બેસે.

નૈવેદ્ય : ૩૦

વૈરાગ્યસાધને સાધેલી જે મુક્તિ તે મારી ન હોય.

મુક્તિનો મહાનંદમય જે સ્વાદ તે હું અસંખ્ય જન્ધનની અંદર પામીશ. વસુધાની માટીનું આ પાત્ર વારંવાર ભરીભરીને તું નાના વર્ણજાંઘ વાળું અમૃત સતત રેડ્યા જશે. તારા મન્દિરમાં મારો સંસાર તું લાજલાજ દીવેટમાં તારી શિખાએ પ્રકટીને દીવાની પેઠે પ્રકાશ કરશે.

ઇન્દ્રિયનાં દ્વાર જાંઘ કરીને યોગાસન વાળું, એ માફ ન હોય. દૃશ્યમાં, ગંધમાં, ગાનમાં જે કંઈ આનન્દ છે, તેની અંદર તારો આનંદ રહેશે.

મારો મોહ ભક્તિરૂપે જળી ઉઠશે, મારો પ્રેમ ભક્તિરૂપે ફળી રહેશે.

અંગ્રેજી ગીતાંજલિ : ૭૩

તારા ભુવનમાં મુગ્ધ સમો ફરે, હે વિશ્વમોહન નાથ. પ્રશાન્ત આનંદઘન અનંત આકાશ મારી આંખે લાગે; શરદને જપોરે પૂર્ણ સુવર્ણ ઉચ્છ્વાસ મારી નાડીમાં પેશીને લોહીની સાથે આત્મ આવેશને મેળવી દે.

મને સૌ ભુલાવી દે, તારો સંસાર વિચિત્ર ભાષાએ મને હસાવે રડાવે; તારાં સૌ નરનારી મને કેટકેટલી વેદનાને જાંઘને, કેટકેટલી વાસનાને તાણે ચારે દિશાએ તાણીને લેખ જાય. એ માફ મુગ્ધ મન વીણાની પેઠે તારે જોળે મેં અર્પણ કર્યું, — એને શત મોહતંત્રે આઘાત કરીને તારૂં વિચિત્ર સંગીત જગાવ, હે નાથ.

નૈવેદ્ય : ૩૨

કાલે રાતે નિર્જન શયનમાં એકલો બેશીને હું ગત જીવનની કંઈ વાતો વિચારતો હતો; એવે સમયે મેં સાંભળ્યું, જે તું મારા મનમાં કહે છે :

“અરે મત્ત, અરે મુગ્ધ, અરે આત્મભોજા, તેં તારાં સૌ દ્વાર ખુલ્લાં રાખ્યાં હતાં, તેમાં થઈને તારા અખાધ ભવનમાં આ ચંચળ સંસારનાં જે સૌ છાયાપ્રકાશ, જે સૌ ભૂલ, જે સૌ ધૂળ, જે સૌ દુઃખશોક, જે કંઈ ભલુંભુંડું, જે કંઈ ગીતગંધ એ સૌ લેઈને વિશ્વ પેહું હતું. તે સાથે તારી ઉઘાડી ખારીમાં હું અસંખ્ય વાર છુપોછુપો ઉતરી આવ્યો હતો.

“ખારણું ખંધ કરીને માફ નામ તું જપતો હોત, તો કયે માર્ગે તારા ચિત્તમાં પેસત ?”

નાથ, ત્યારે મેં કશુંય આયોજન કર્યું ના; હે વિશ્વરાજા, વિશ્વનાં સૌની સાથે તું કેટકેટલે શુભ દિવસે મારા અંતરમાં હશીને છાનો આવતો; કેટકેટલા મુહૂર્તની ઉપર તું અસીમનાં ચિહ્ન લખી ગયો છે. તારે સ્વાક્ષરે આંકેલી એ ક્ષણો આજે ઉપાડી લેઈ છું, તો એ ક્ષણો સ્મૃતિમાં કેટકેટલી ધૂળ સાથે છંટાઈ રહી હતી, ક્ષણિકનાં કેટકેટલાં તુચ્છ સુખદુઃખને ઘેરીને જડાઈ રહી હતી તે જોઈ છું.

હે નાથ, ધૂળના ઢગલાનું માફું એ રમતઘર જોઈને અવજ્ઞા કરી પાછો જતો ના. રમતમાં જે ચરણધ્વનિ રહીરહીને સાંભળવા પામ્યો હતો, તે આજ ચંદ્રસૂર્યમાં જગતસંગીત સાથે વાગતો સાંભળું છું.

કોઈનેય દૂર કરતો ના. તને જેટલું હૃદય દાન કરું, તેટલું જ સ્થાન સૌને લેવા માટે પ્રાણમાં હોય. જ્યાં વિદ્રેષ કોઈને અપમાન કરી ખારણેથી હાંકી મુકે, ત્યાંથી તું પણ તે સાથે જ ચાલ્યો જાય; જ્યાં અહંકાર ક્ષુદ્રજનનો તિરસ્કાર કરી ખારણાં બંધ કરી દે, ત્યાંથી તું પાછો ફરે; ચિત્તખુણામાં બેઠી બેઠી ઇર્ષ્યા ભારાજ આસનમાં તપાવેલા શળીઆ વડે કાણાં કરે. જ્યાં સૌ પોતપોતાનો ઠામ ખોળ્યે સહેજે પામે, ત્યાં તું રહે.

જ્યારે ક્ષુદ્ર રાજા આવે, ત્યારે સેવક ઉંચે સાહે બૂમ મારી કહે : “બશી જાઓ, દૂર જાઓ સૌ.” મહારાજ, જ્યારે તું આવે, ત્યારે તે સાથે આખું જગત તારી પાછળ આવે.

નવેદ્ય : ૩૫

કાલે બાંધુજન સંગે હાસ્યમાં પરિહાસમાં ગાનમાં આલોચનામાં અર્ધરાત વીતી ગઈ. આનંદનો ઉન્નગરો કરી થાકનો ભાર લેઈ નિર્જન ભવને પાછો આવ્યો ને અંધારે આંગણે ઉભો. તપેલા થાકેલા શરીર ઉપર ઠંડા વાયુએ સ્નેહનો હાથ ફેરવ્યો, એક પળમાં ચંચળ લોહીમાં શાન્તિ આણી દીધી.

દીવાહોલવી ખાલી નાટ્યશાળાની પેઠે પળવારમાં મૌન થયું, હૈયું સ્તબ્ધ થયું. ઉપર નજર કરી જોયું; પળવારમાં માફ ચિત્ત અસીમ રજનીની પાર થઈને નક્ષત્રલોકમાં જઈ ઉભું.

ત્યારે દેખ્યું: મારે અકુણ્ઠિત મને તારા સ્તબ્ધ મહેલના આંગણમાં હું ખેલતો હતો.

નૈવેદ્ય : ૩૬

અસંખ્ય જાત્રાળુઓની સાથે તીર્થનાં દર્શન કરવાને આ પૃથ્વીલોકમાં ક્યાંથી આવ્યો છું, એનો ખ્યાલ પડે નહિ; નીસાકાશ સમુદ્રના ઘાટ ઉપર નાવ લાગ્યું છે.

આરે દિશામાં રાતદિવસ સંસારનો વિરાટ શંખધ્વનિ લાખલાખ જીવનપુંકે વાગતો સંભળાયા જાય છે. અત્યાર સુધી નરનારી જાત્રાળુની સાથે નગરની ભાગોળે ધર્મશાળામાં મેળાય કર્યો છે. સ્નાનપાનમાં, વાતોમાં ને હાસ્યગાનમાં સાંજ પડી ગઈ.

આજે તારે મન્દિરે આવ્યો છું, હે નાથ ; નિર્જનમાં તારે ચરણતળે પ્રણામ કરીને આ જન્મની પૂજા આટોપીશ. ત્યાર પછી નવે તીર્થે જવું થશે, હે વસુધેશ્વર !

મહારાજ, નિર્જન ધામે ક્ષણેક તારે દર્શન દેવાં પડશે. સર્વ સુખદુઃખમાંથી, સર્વ સંગમાંથી, આ વસુધાના સમસ્ત કર્મબંધમાંથી – સમસ્ત પ્રકાશમાંથી તારા પ્રકાશમાં મને એકલો તું ત્યાં બોલાવી લે. દેવ, આરતિની વેળાએ જ્યારે બારણું ઉઘાડું હતું, ત્યારે તારા મન્દિરમાં પૃથિવીના સૌ જાત્રાળુઓની સાથે પેઠા છું.

જ્યારે દીવા હોલવી નાખીને સૌ પૂજારી પોતપોતાને માગે પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા જશે, ત્યારે બારણું બંધ થઈ જશે; મને શાન્ત અન્ધકાર તારે ચરણે મેળાપ કરાવી દેશે.

એકાદ જીવનનો દીવો ધરીને ભુવન ભૂલી જઈને એકલો તારાં દર્શન કરીશ.

નવેદ્ય : ૩૮

પ્રભાતમાં જ્યારે તારે આંગણે શંખ વાગી ઉઠ્યો ત્યારે ઘરખાર છોડી, ફૂલછાળ ભરી લેઈ, નવીન ઝાકળભીને ગુંજનગાનભર્યે કોમળ વનમાર્ગે થઈને નરનારી ચાલ્યાં. હું તો અન્યમનો થઈને નદીને ઘાસછવાયે કાઠે, ઘાડી પહોવઘટા વાળા છાયાકુંજવનમાં, પંખીઓના કલકલગીતથી મંદ બનેલા વાયુમાં સુઈ રહ્યો હતો.

દેવ, હું તો તારી પૂજાએ જાઉં ના, માર્ગે કોણ જાય છે એય જાઉં ના. આજ વિચાર જે ઠીક મારી ભૂલ થઈ, કારણકે તે વેળાએ તો ફૂલ બધાં ઢળીઓ હતી; આજ એ આખો દહાડો ફૂટતાં રહ્યાં છે, સાંજના મેં પૂજાની છાળ ભરી લીધી.

નૈવેદ્ય : ૩૯

હે રાજેન્દ્ર, તારા હાથમાં કાળ અનંત છે. દિવસ ને રાત આવે જાય, જુગજુગાન્તર ફૂટે ખરે, કેાઈ એની ગણુના કરે ના. તને કશો વિલંબ નથી, કશી ત્વરા નથી, તું વાટ જોઈ જાણે. એક ફૂલની કળીને કુટાવવાને માટે સો વર્ષ સુધી તારૂં ધીરૂં આયોજન ચાલે. કાળ અમારા હાથમાં નથી; માટેજ સો મળીને ઝુંટાઝુંટી કરીએ, કશાની ઢીલ કદી ચે સહન કરીએ ના.

પ્રભુ, માટેજ સૌ સેવા પહેલી આટોપી લેતાં લેતાં કાળ ચાલ્યો જાય; અને હાય, તારો પૂજથાળ ખાલી પડ્યો રહે.

અસમયે દોડી આવુ, મનમાં ભય લાગે; આવીને જોઈ તો તારો સમય જાય નહિ.

અગ્રેજી ગીતાંજલિ : ૮૨.

તારું ઇગિત ઘીઠું નહોતું, ત્યારે તો ધૂળની મુઠીએ પણ એ ઢંઠાઈ રહ્યું હતું.

આજ મેં જોયું ત્યારે જ આનંદે નિરખ્યું કે અંધારામાં અજવાળામાં ભુવનવ્યાપી એ ઇગિત પ્રકાશે છે; શાખાએ શાખાએ, ફૂલે ફૂલે એ ઇગિત ફૂટે છે; સમુદ્રને તીરે તીરે, ધરણીને તટે તટે, ફેણભર્યાં મોજાંની પીઠે પીઠે એ ઇગિત અક્ષરો આંકતું આંકતું દોડે છે; ધવલશિર હિમગિરિને શિખરે શિખરે સ્થિર સ્તબ્ધ એ ઇગિત ઉંચે મુખે જાગી રહે છે.

કોણ જાણે શું પામ્યે તે વારે તારાથી હું વિમુખ રહ્યો હતો ?

એનાથી વિપરીત મુખે રહ્યો હતો, તેથી જ વિશ્વવ્યાપી એ લિપિને અર્થ જાણ્યો નહિ.

નેવેદ્ય : ૪૫

જે તારી પૂજા નહિ આણે તેને તું હંડ દેશે, જમદત નરકને દ્વારે લેખ જશે, એમ બોલીને બકિતહીનને જે બચ દેખાડે, એ કદી ચે તારે ભક્ત નહોય, એ તો તારે નિન્દુક.

હે વિશ્વભુવનરાજ, તેં તારા પોતાના મહિમાની મહીં આ વિશ્વભુવનમાં સૌ કરતાં તારી જાતને વધારે છુપાવી રાખી છે. તારી સૃષ્ટિનો કુદ્ર જે રેતીકણ, ક્ષણિક જે ઝાકળખિંદુ, તેય પોતાની જાતને તારા કરતાં વધારે પ્રત્યક્ષ રૂપે ચારે દિશામાં પોતાને માટે ઢંઢેર પીટે છે.

જે કંઈ તારૂં જ છે તે મારૂં કહી આ સંસાર રાતદિન છલના કરે છે, અને તોય એ ચોરની ચોરી તો પકડાઈ જાય ના.

તારી જાતને પ્રકટ કરવાની તને કંઈ ઉતાવળ નથી.

નૈવેદ્ય : ૪૨

એ જ તો પ્રેમનો ગર્વ, ભક્તિનું ગૌરવ. તારા અગમ રૂઢ, અનન્ત, નીરવ, નિસ્તબ્ધ, નિર્જંગમાં સંકેતસ્થાને પૂજનો સોનાથાળ ભેટથી ભરીને એ જાય.

તારે તો પૂજા જોઈએ નહિ, એને પૂજા કરવી છે; હાથમાં દીવો લેઈને અંતરના અંતરાળમાં એ જોળતો રહે. તાકીને એ જુએ, જે તું તો એનું હૃદય ભરીને એકલો બેઠો છે.

ચમકીને દીવો હોલવી નાળે, ત્યારે એ દેખે જે તને તો અનન્ત ગગન પણ ધારી શકે નહિ. આંખમાં આંસુ લાવીને સમસ્ત જીવનની જે પૂજા, તે તારા ચરણને સોંપી દે.

હો જોપનચારી, આદેશ વિનાની પૂજા આમંત્રણ વિનાની જોળ, એ જ એનો ગર્વ.

વાદળાંને ભેદતા હિમાલાયના દૂરદૂર ઘરમાં પથ્થરની ભીંતોની અંદર કેટકેટલા હિમના ઢગલા સુતા પડ્યા છે. હે મહાસાગર, તું તો તારા ઉંડાણમાંથી એમને કંઈ ખોલાવતો નથી. એ તો પોતાની અંદરજ રુન્ધાઈ રહેલા છે, વિશ્વતું સંગીત એમના કાનમાં વાગે નહિ.

પ્રભાતના તાપનાં કિરણે જે હિમ વહી જાય, નદી થઈ ઝરે, જાંઘ તોડીને દોડી જાય, હે મહા-સાગર, એ તો કદીયે તારી હાંક સાંભળે નહિ. દૂરદૂર એ ગંગોત્રાના શિખરને મથાળે તારૂં ગંભીર ગાન કોણ સુણવા પામે!

પોતાના પ્રવાહને વેગે, કોઈ ગંભીર તાણે તને એ ખોળી શકે એટલુંજ એ જાણે.

નૈવેદ્ય : ૪૪

પ્રભુ, મર્ત્યવાસીઓને તેં જે આપ્યું છે, તે મર્ત્યની સૌ આશા પુરી કર્યેં પણ ખાલી થઈ ના જાય. એમાનું જે બાકી વધ્યું, તે પોતાની મેળે જોળીને તારા તરફ પાછું ફરે.

નદી પોતાના નિત્યકર્મમાં ઢોડે, એની અનન્ત ધારા પોતાનાં સૌ કામ સાધીને તારે ચરણે સદા જલાંજલિ રૂપે અર્પડા કરે. કૂલ પોતાના ગન્ધથી સમસ્ત સંસારને ભરી દે, તેા ય પતી રહે નહિ; એમાંથી બાકી રહે, તે તારી પૂજાએ આવે. સંસારને છોડી દીધે કંઈ તારી પૂજા થાય નહિ.

કવિ પોતાનાં ગાનમાં જે કંઈ કથા ગાય, એના જુદા જુદા લોક તાણીમચરડીને જુદા જુદા અર્થ કરે, પણ એનો છેવટનો અર્થ વધ્યો તે તેા તારા તરફ ઢોડી જાય.

અંગ્રેજી ગીતાંજલિ : ૭૫

નૈવેદ્ય : ૪૫

જે ભક્તિ તારે માટે ધૈર્ય માને નહિ, પલકમાં ભાવોન્માદની મત્તતાએ કરીને નાચવાગાવામાં ખાવરી બની જાય, એવી જ્ઞાનશૂન્ય ઉન્મત્ત ઉછળતે-ફેણે-ભરી ભક્તિની મદ્ધારા મારે ના જોઈએ, નાથ.

સંસારઘરને બારણે અમૃતથી ભરી દેઈને મંગળ કળશ આપો, શાન્તિરસ ભક્તિ આપો. જે ભક્તિઅમૃત મારા સમસ્ત જીવનમાં નિગૂઢ ગમ્ભીર વિસ્તૃત થાય, સૌ કામમાં બળ દે, વ્યર્થ પણ શુભ ચેષ્ટાને આનંદરૂપ કલ્યાણરૂપ બનાવે, એવી શક્તિ આપો; સર્વ પ્રેમમાં તૃપ્તિ દે, સર્વ દુઃખમાં ક્ષેમ દે, સર્વ મુખમાં હાલ વિનાનો પ્રકાશ દે, એવી ભક્તિ આપો.

ભાવનાં આંસુજળને સંકેલી લેઈને ચિત્ત અમત્ત ગંભીર થઈ પરિપૂર્ણ બની રહે, એવી ભક્તિ આપો.

માતૃસ્નેહથી છુટેલો સ્તનનો દૂધરસ પીને બાળક આનંદે સુતો હસે, એવી જ રીતે કિશોરવયમાં પુષ્કળ ભાવરસ વિદ્વલ હર્ષથી પીધો છે; પ્રમત્ત પંચમ સુરે બંશી બજાવી છે. શિશુસમે સુખે, લાડલચે લલિત ચિત્તે પ્રકૃતિના જોખામાં સુતો; પ્રભાતરજનિસંધ્યાવધૂ નાના પ્રકારનાં પાત્રોમાં નાના પ્રકારના રંગના મધુને ફૂલની ગંધ લેળીને લાવી દેતી.

આજ એ જ ભાવઆવેશ, એ જ વિદ્વલતા જો પૂરી થઈ ગઈ હોય, પ્રકૃતિનો સ્પર્શમોહ જો દૂર થઈ ગયો હોય, તો કશું દુઃખ નથી. હવે મને ગામડેથી રાજનગરમાં આણ્યો છે — ત્યારે તો ચિત્તમાં બળ આપો, સત્યની કઠણ નિર્માળ મૂર્તિ દેખાડો.

પ્રહારસંહારની વચ્ચે આવીને ઉભો છું. બાબુળાંધ કુંડળ કંઠી વગેરે અલંકાર સૌ ઉતારીને મેં દૂર ફેંકી દીધા છે. તારું સફળ બાણ, તારું અક્ષય ભાથું તારે હાથે ઉપાડીને મારા હાથમાં આપ. રણગુરુ, અસ્ત્રની દીક્ષા દે. તારો પ્રબળ પિતૃસ્નેહ આજ કઠણ આદેશે ગાળી ઉઠો.

નૂતન વીરવેશે, દુરુહ કર્તવ્યભારે, દુઃસહ કઠોર વેદનાએ મને સન્માનિત કર. ક્ષતચિહ્ન અલંકાર મારે અંગે પહેરાવી દે. સફળ ચેપ્ટાએ તેમજ નિષ્ફળ પ્રયાસે તારા આ દાસને મન્ય કર. ભાવનાના લાડકા બોળામાં મુનો રાખી ના મુકતાં કર્મક્ષેત્રમાં મને શક્ત અને સ્વાધીન કરી દે.

નવેઘ : ૪૮

હે મંગળમય, આ દુર્ભાગ્ય દેશમાંથી લોકભયને, રાજભયને, મૃત્યુભયને — સર્વ તુચ્છ ભયને દૂર કરી દે. દીનપ્રાણ દુર્ખાનનો આ પાપાણુભાર, સદા રૂળી નાખતી આ યંત્રણા, ધૂળ તળે પડી રહેતી આ નિત્ય અવનતિ, ઘડીએ ઘડીએ પળે પળે આત્માનું આ અપમાન, અંકર બહાર રહેલી હાસતવની આ ઢોરી, હજારોને પગ તળે વારંવાર ભયભીત માથું નમાવી કરવો પડતો માનવ-મર્યાદાગર્વનો સદા ત્યાગ, એ સૌ દૂર કરી દે.

એ મોટા લાજપુજને હાત મારીને ચુરો કરી દૂર કર. મંગળ પ્રભાતે અનન્ત આકાશમાં ઉદાર પ્રકાશમાં ખુલ્લા વાયુમાં માથુ ઉંચું થાય એમ કર.

નવેદ્ય : ૪૯

અંધારા દરમાં અંધ મહાનાગ રહે; પોતાના લલાટમાંના રત્નદીપનો અનુભવ કરે નહિ, સૂર્યના પ્રકાશનો પણ અનુભવ કરે નહિ. હે દણ્ડવિધાતા રાજા, એવી જ રીતે આ અન્ધ દેશ અંધારામાં પડ્યો છે. જે પ્રકાશનું રતન તેં એના કપાળમાં પહેરાવી દીધું છે, તેનું એ જતન કરી જાણે નહિ, તારા પ્રકાશનો પણ અનુભવ પામે નહિ.

નિત્યનિત્ય એ પોતાના અસ્તિત્વનો શોક તથા જન્મની ગ્લાનિ વહ્યા કરે છે. તારા મહાન આદર્શને, પોતાના માથ વડે ઢુકડા ઢુકડા કરીને, એણે ધૂળમાં રાખી દીધું છે. હાય પ્રભુ, તારાં દર્શન કરવાને માથું ઉંચું કરાય નહિ.

લાખ લાખ લોકને વહી જનારું જે નાવ, તેને ઢુકડા ઢુકડા કર્યોથી તે એ સાગર તરશે?

નૈવેદ્ય : ૫૦

તને સેંકડો રીતે ક્ષુદ્ર કરી દેઇને જે લોક સન્તુષ્ટ સુતે હૈયે માટીમાં આળોટે છે, તેમના માથા ઉપર આજ સમસ્ત ધરણીના લોકે અવગણનાભર્યે ભાવે પગ મુક્યો છે.

મનુષ્યત્વને હીણું કરી દેઇ જેઓ સારી વેળા મુગ્ધ ભાવે ને ભોળે તને લેઇને માત્ર પૂજાખેલ કરે છે, એજ વૃદ્ધ શિશુહળ આજે સમસ્ત વિશ્વની ખેલવાની પૂતળી થઇ પડ્યું છે. જે ટુંકા વામણા લોક તને પણ પોતાના જેવો વામણો બનાવી તારું અપમાન કરે, એમને તે કોણ માન દેશે? પોતાના મંત્રસ્વરને બળે તનેજ પ્રાણ દેવાનો જે લોક અહંકાર કરે, એમને તે કોણ પ્રાણ દેશે? જેઓ તારાજ ભાગ પાડે, એમને તે કોણ ઐક્યધારા દેશે?

નૈવેદ્ય : ૫૧

હે રાજેન્દ્ર, તારી પાસે નમવા જતાં જે ઉંઘાણુ ઉપર ઉઠવાનું થાય, ત્યાં મને દુર્ગમ કઠણુ ઉંચેનીચે પથરાળે માર્ગે, હાથ પહેળા કરીને બોલાવી લે. જે મહાન્ પન્થે તારા વરપુત્રા મરણુથી પણુ વિશેષ દુઃખ પગલે પગલે સહન કરતા કરતા પડ્યા છે, તે પન્થે રોજ રોજ મને આગળ લે.

અહો અન્તર્જામી, અન્તરમાં જે અનિર્વાણુ અહમ્ રહ્યો છે, તેનો દુઃખે કરીને પરિચય કરીશ અને કરાવીશ. એ કોઈ ભયથી મ્હાન થાઓ ના, કોઈ લોભથી ચંચળ થાઓ ના. જ્ઞાનને માર્ગે એ સદા ઉજ્જવળ રહો, જીવનક્રમમાં એ જ્યોતિ આપો, મૃત્યુનો વિશ્રામ એને મહત્તા આપો.

નૈવેદ્ય : ૫૨

દુર્ગમ માર્ગની ધાર ઉપરની ધર્મશાળામાં જેઓ ભાવનાને આવેશે ભર્યા, રસ પીને જ્ઞાન ખોઈ પડ્યા હતા; જેઓ સદા પોતાને જાગતા ને તૈયાર રાખે નહિ, એ મુગ્ધમૂઢ લોક જાણે નહિ જે વિશ્વના જાત્રાળુઓ વિજયશંખ વગાડતા દૂર પર્વત પાર ક્યારે ચાલી ગયા છે. એમણે તો માત્ર તને પૂતળી બનાવીને બધો વખત ખેલ ખેલ્યા કયાં છે.

એમણે નિરર્થક આચાર કરીને કર્મને પાંગળું બનાવી દીધું છે, શાસ્ત્રને બંધીખાનામાં પુરીને જ્ઞાનને મારી નાખ્યું છે, વિશાળ ભુવનને પોતાના ખંડમાં ખોરીને સાંકડું બનાવી નાખ્યું છે; માટેજ બારીબારણાં વાશીને આજ એ રહે છે. રાત પડી ગઈ છે; કયાં એ જાત્રાળુ, કયાં એ પંથ, કયાં એ દિશા!

તું સર્વાશ્રય છે, એ શું શૂન્ય કથા?

ભય માત્ર તારા ઉપરની વિશ્વાસહીનતામાં, હે રાજન્. લોકભય? શાને લોકભય, લોકપાત્ર? નિત્યદિવસનો પરિચય મારે કયા લોક સાથે?

શાને રાજભય, હે રાજેન્દ્ર? જેના અંતરમાં તું ઝિરાજે, એ તો જાંખીખાનામાં પણ તારે ત્રિભુવનમય ખોળે છે. શાને મૃત્યુભય, હે અમૃત? જે દિવસનો આ પ્રાણ આદ્યો જાય, તોય દાન શું ખુટી જશે? પ્રભુ, તારા ભંડારમાં એટલું બધું પ્રાણદૈન્ય આવી ગયું છે? એવે અવિશ્વાસે શું પ્રાણને પકડી રહીશ?

લોક ક્યાં, રાજા ક્યાં, કેનો ભય ક્યાં? તું નિત્ય છે ને હું તારો નિત્ય છું.

નૈવેદ્ય : ૫૪

મને સરજીને તેં તારે પોતાને હાથે જે સમ્માન દીધું છે, તેનું અપમાન પ્રાણ જતે પણ નહિ સહન કરું. જે પ્રકાશ તેં રાત્રિદિવસ પ્રકટયો છે, તેની શિખા હું સદા ઉંચે રાખીશ; એને અનાદર થતાં એને મારા પ્રાણથી ઢાંકી રાખીશ. માફ મનુષ્યત્વ એ તો તારીજ પ્રતિમા, મારા આત્માના મહત્ત્વમાં તારોજ મહિમા, મહેશ્વર!

એના ઉપર જે યગ મુકે તે તારી અવજ્ઞા કરે, તારું અપમાન કરે; વિશ્વમહીતળનો એ ભલે મહારાજ હોય ને, તોય પણ દેવદ્રોહી માનીને મારી સર્વ શક્તિ વડે એને દણ્ડ દેઉં. બીજું બધું ભલે જાય, પણ તારું ગૌરવ તો મારા ગૌરવ વડે રાખીશ જ.

નૈવેદ્ય : ૫૫

તેં જે અધિકાર સોંપ્યો છે, તેમાંથી રજ પણ ખેરવ્યા વિના, સંકટ કે મરણ આવ્યે પણ તેને અખંડિત રાખીને, સંપૂર્ણરૂપે તારે ચરણે સોંપી દેઇશ. ત્યારેજ માફ જીવન સાર્થક થશે.

જ્ઞાન સદા મુક્ત બન્ધનહીન રહે, પૃથ્વીમાં કેાઇની પાસે બચે કરીને બક્ષિત પદાનત થાઓ ના, જે જે શુભ ચેષ્ટા, તે સૌ કેાઇ પણ શક્તિનાં વિધને ગાંઠે ના; આત્મા સર્વ બન્ધ તોડીને રાતદિન નિરન્તર પ્રવાહે સૌ ઉદય લેઇને તારા તરફ વહે. ‘તેં જે અધિકારભાર મને આપ્યો છે એને જો છુટાવા દેઈ’, તો એથી તારૂં અપમાન થાય’ એવું મારા પ્રાણમાં સદા લખાયું રહે.

નૈવેદ્ય : ૫૬

ત્રાસથી ઠે લાજથી નમ્યે માથે સદા અપાર અપમાન ને અન્યાય સહન કર્યે જાય તો હાય, એ દીન પ્રાણમાં તારૂં સત્ય પળેપળે મ્હાન થતું જાય. નિષ્ઠા દઢ હોય, તોય દુર્ગંધ આત્મા તને દઢ નિષ્ઠાએ ગ્રહી શકે ના. ક્ષીણ પ્રાણ તને પણ પોતાની પેઠે ક્ષીણ કરી નાખે. તારા જે સૌ આદેશ, તે પડ્યા રહે. એના દિવસો આવેશમાં વહ્યા જાય. ઢગલે ઢગલે મિથ્યા આવીને એને ચારે દિશાએથી ગળી જાય; મુખે મિથ્યા, વ્યવહારે મિથ્યા, ચિત્તે મિથ્યા; સર્વ પ્રકારે મિથ્યા માથા ઉપર ખગ મુકીને એને ઢળાવી દે, છઠી ઉભા થઇ એ મિથ્યાને હાંકી કાઢવાનું એનામાં બળ રહે નહિ.

ભયથી અપમાન સહી નમ્યે શિરે બીરુજન તારૂં સિંહાસન મિથ્યાને સોંપી દે.

નૈવેદ્ય : ૫૭

૧ અગ્નિમાં, જળમાં, આ વિશ્વચરાચરમાં, ઔષધિમાં, વનસ્પતિમાં એકદેવતાનું અખણ્ડ અક્ષય ઐક્ય છે, એવી ઘોષણાને મેઘનાદસ્વર તપોવનની તરુચ્છાયામાં બીજા બધાની ઉપર ઉઠ્યો હતો; હે સકળ ઐશ્વર્યના પરમ ઈશ્વર, એ ઉદ્ધાર વચન આ ભારતનું જ હતું.

જે સળગેલા સ્વાધીન નિર્ભય સરળપ્રાણ વીર્યજ્યોતિર્માન પુરુષો અરણ્ય નદી પથર પર્વત ઓળંગીને વિનાબન્ધન હર્ષથી ક્ર્યા છે, તેઓ જ આખા જગતમાં એક મહાવિશાળ સત્યમાર્ગે તને પામ્યા છે. કોઇ પણ સ્થાને આત્માને અટકાવ્યા વિના સમસ્ત વિશ્વને એમણે બળથી ભેદી નાખ્યું છે.

૧ યો દેવોઽગ્નૈ યોઽપ્સુ યો વિશ્વં ભુવનમાધિવેશ । ય ઔષધીષુ યો વનસ્પતિષુ તસ્મૈ દેવાય નમોનમઃ ॥ શ્વેતાશ્વતરોપનિષદ્ ।

નંવેઘ : ૫૮

એમણે જોયું છે, જે ^૧આનન્દમાંથી આ વિશ્વચરાચર-આનન્દઝરે ઝરે છે; ^૨અગ્નિની પ્રત્યેક શિખા તારે ભયે ઠરપે છે, વાયુનો પ્રત્યેક શ્વાસ તારે પ્રતાપે ચાલે છે, તારી જ આજ્ઞા માથે ચઢાવીને રાતદિન મૃત્યુ મર્મરનાદે ચરાચરમાં આવળા કરે છે; ^૩તારી જ સાને ગિરિ ઉંચે ઉઠયો છે, તારા જ સંગીતથી નદીઓ દિશદિશાએ દોડે છે; શૂન્યશૂન્યમાં ચન્દ્ર સૂર્ય તારા અનન્ત પ્રાણની આંદર નિત્ય ઠરપે છે.

એ બધાં માત્ર તારે જ ભયે, તારે જ નિર્ભયે, તારે જ શાસનગર્વે દીપતે સંતોષાતે મુખે વિશ્વજીવનેશ્વરની આંખો સામે આ વિશ્વાલયમાં નિત્ય હતાં.

^૧આનન્દાદ્યેવ સ્થિતમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે । આનન્દેન જાતાનિ જીવન્તિ । આનંદં પ્રયન્ત્યભિસંવિશન્તિ ॥

તૈત્તિરીયોપનિષદ્ । ૩ : ૬ ॥

^૨મયાદસ્યાગ્નિસ્તપતિ મમાત્મપતિ સૂર્યઃ । મયાદિન્દ્રશ્ચ વાયુશ્ચ મૃત્યુર્ધાવતિ પંચમઃ ॥ કઠોપનિષદ્ । ૬ : ૩ ॥

^૩અસ્યેમે દિમવત્તો મહિત્વા યસ્ય સમુદ્રસયા સહાદુઃ ॥

ઋગ્વેદસંહિતા । ૧૦ : ૧૨૨ : ૪ ॥

નેવેદ્ય : ૫૯

અમે ક્યાં આ દૂરદૂર પડ્યા છીએ ! ક્યાં આ વિષાદપુરના, દીવા વગરના, જીરણ થઈ ગયેલી ભીંતો વાળા, ખંડેરઘરમાં હજારોની બ્રૂકુટિ નીચે ખુંધી પીઠે નમ્મે માથે પડ્યા છીએ ! કટાક્ષથી કમ્પીને પ્રભુત્વની આંગળીની સાને હજારોની પાછળ ઘસડાયા છીએ ! માથું નમાવીને હજારો શાસન-શાસ્ત્ર કબુલ કરી લીધાં છે !

સંકેત્યાએલી કાયા પોતાની જ કલ્પિત છાયાએ કમ્પે છે ; સન્ધ્યાને અન્ધારે નિરાનન્દ ઘરમાં બેશીને દીનાત્મા લાખ લાખ ભયથી ડરી મરે છે ; તારી જાતને અપ્રમાણ કરી દેઇને ત્રાસ્યે ચિત્તે ધૂળમાં પગલે પગલે આળોટે છે. જાણે ન-જાપા હોઇએ, એમ અનીશ્વર અરાજક ભયભયાં જગતમાં રસ્તે રસ્તે દોડીએ છીએ.

નેવેદ્ય : ૬૦

૧“સુણો વિધિજન, અમૃતના પુત્રો, દિવ્યધામવાસી સૌ દેવગણ, સુણો: રમેં એને, એ મહાન્ત પુરુષને, અન્ધકારની પાર જે જ્યોતિર્ભય એને ઓળખ્યો છે; એને ઓળખ્યાથી જ, એની તરફ જોયાથી જ મૃત્યુને ઓળંગી શકે, એ વિના બીજો કોઈ માર્ગ નથી.” આમાં વચન એકદિન આ ભારતના કોઈ વનપ્રદેશમાં, કોઈ તમે મહાપ્રાણ, કંઈ આનન્દબળે ઉચ્ચસ્વરે ઉચ્ચારી ઉઠ્યા હતા.

ફરી વાર આ ભારતમાં એ મહા આનન્દમંત્ર, એ સંજીવની ઉદ્ધાત્તવાણી, સ્વર્ગમર્ત્યની એ મૃત્યુજય પરમઘોષણા, એ એકેવારે નિર્ભય અનન્ત અમૃતવાત્તાં કોણ આણી દેશે?

દે મૃત ભારત, માત્ર એ જ એક છે, બીજો કોઈ માર્ગ નથી.

૧શૃણ્વન્તુ વિશ્વેઽમૃતસ્ય પુત્રા આ યે ભામાનિ દિવ્યાનિ તસ્યુઃ ॥ શ્વેતાઽશ્વતરોપનિષદ્ ૨ : ૫ ॥

૨વેદાહમેતં પુરુષં મહાન્તમ્ આદિત્યવર્ણં તમસઃ પરસ્તાત્ ॥

તમેવ વિદિત્વાતિમૃત્યુમેતિ નાઽન્યઃ પન્થા વિશ્વતેઽયનાય ॥

શ્વેતાઽશ્વતરોપનિષદ્ ૩ : ૮ ॥

નૈવેદ્ય : ૬૧

છેદવું જોઈશે આ મૃત્યુ, આ ભયભળ, ઢગલે ઢગલે જડાઈ ગએલું જડનું આ જંભળ, નિર્જીવ કચરાનો ઢગ, સૌ છેદવું જોઈશે. આ ઉગતે પ્રભાતકાળે આ જાગ્રત ભવમાં આ કર્મધામમાં જાગવું જ જોઈશે. જાને આંખો બન્ધ કરી દેઈ જ્ઞાનમાં, કર્મમાં, ચાલવાના માર્ગમાં, આચારવિચારમાં જે બધી આડો નાખી દીધી છે, તે દૂર કરી દેઈને આનંદથી પંખીનો ઉઢાર ઉચ્ચ મુક્ત સ્વર ધરવો જ જોઈશે.

સમસ્ત અંધકારનો ભેદ કરીને ઉંચે માથે અનન્ત ભુવનમાં એક જે પૂર્ણ જ્યોતિર્મય તેનાં દર્શન કરવાં જ જોઈશે. “અહો દિવ્યધામવાસી સૌ દેવગણ, અમે પણ તમારા જેવા અમૃતના પુત્રો,” એવી ઘોષણા નિઃસંશય મને કરવી જ જોઈશે.

નેવેઘ : ૬૨

અહો મહારાજ, તારા ચરણની આશા છોડી નથી. આટઆટલી હીનતા છે, આટઆટલી લાજ છે, તોય આશા છોડી નથી. તારૂં વિધાન સૌની આંખોને અંતરાળે ગુપ્તમાં કેવી રીતે ક્યું ઈંદ્ર-જાળ નિર્મોહ કરે, એ તો કોઈ જાણે નહિ. જે અસંભવ મનાય તે કોણ જાણે ક્યાંથી, જાણે એ કેવળ સંભવિત હોય, જાણે એની સૌ કોઈ વાટ જોતું બેઠું હોય, એમ તારે નક્કી કરેલે સમયે ને પળે પોતાને પ્રકાશે પ્રકટ થઈને આવે.

આ લન્નિજત દેશમાં, અંતર્જામી, તું છે; કોઈને બળર પડે નહિ, એમ ઘેર ઘેર હૃદયે હૃદયે તારી ચૂઢ શક્તિ રાતદિન જાગતી રહીને કામ કરી રહી છે. અહો મહારાજ, આશા મેં છોડી નથી.

હો મહેશ, પતિત ભારતને તું કયે જાગરણે, કઈ મહાક્ષણે જગાવશે, તે તો મારી કલ્પનામાં
ય માય નહિ. દેવ, શું એનું કાજ, શો એનો સાજ, શી એની શક્તિ, કોણ માર્ગે એનો
માર્ગ, સંપતની શિખરસીમાએ આવી તારી મહિમાજ્યોતને નવીન પ્રભાતે પ્રકટ કરવાને એ કયે
મહિમાએ ઉભો રહેશે?

મહેશ્વર, આજ રાત્રિનું આકાશ જે આદર્શ પ્રકાશની માળા રચી રહ્યું છે, પોતાનો
અન્ધકારથાળ સજીને, ધરતીના માથા ઉપર ધરી રહ્યું છે, એ આદર્શ તો પ્રભાતનું ન હોય. પ્રભાતે
જે કિરણ અરુણના પ્રકાશમાં જાગી ઉઠવાનું છે, એ કિરણ તો આજ રાત્રિની આંખમાં છે નહિ.

શતાબ્દીનો સૂર્ય આજે રાતાં વાદળમાં અસ્ત પામ્યો. હિંસાનો ઉત્સવ કરતી મરણની ભયંકર ઉન્માદરાગિણી આજે અસ્તે અસ્તે વાગે છે. નિર્દય સહ્યતા-નાગણ પોતાના ગુપ્ત ઝેરી ઠાંતમાં તીવ્ર વિષ ભરીને નિમેષમાત્રમાં પોતાની કુટિલ ફેણ માંડી ઉભી છે.

સ્વાર્થે સ્વાર્થે સંહાર વધ્યો છે, લોભે લોભે સંગ્રામ જામ્યો છે; પ્રલયકાળનું જાણે મંથન ચાલી રહ્યું હોય, એમ ભદ્રવેશી બર્બરતા પોતાની કાદવપથારીમાંથી જાગી ઉઠી છે. લાજશરમ છોડીને જાતિપ્રેમને નામે પ્રચંડ અન્યાય બળનદીમાં ધર્મને ડુળાવવા તૈયાર થઈ ગયો છે. કવિઓ ભયને જગાડીને કમશાનકૃતરાંનું ઝુંટાઝુંટીનું ગીત ચીત્કાર કરી ગાઈ રહ્યા છે.

નંવેઘ : ૬૫

સ્વાર્થ તો કમોતે જ પુરો થાય. પુરેપુરો એ કુલી ઉઠ્યો હોય, એવે સમે અકસ્માત્ કાળ-
ઝડીને ભુટે ચોધડીએ અંધારામાં ઠારુણ આઘાત એને ફળી વિખેરી ચુરા કરી નાખે; નિખિલનું
વિરાટ વિધાન એકની સ્પર્ધાને લાંબો કાળ ઠલી ટકવા ડે નહિ.

સ્વાર્થ જેમ જેમ પુરો થતો જાય તેમ તેમ લોભનો ક્ષુધાનળ વધી ઉઠે, વિશ્વધરાતળને પોતાનું
આદ્ય માનીને વગરવિચારે જઠરમાં પુરવા ચહાય. બીભત્સ આહાર બીભત્સ ભૂખને નિર્ઘંય
નિર્લંબજ કરી મુકે, એટલે તારૂં રુદ્રવળ ગળું ઉતરે.

જાતિપ્રેમ આજે મૃત્યુની શોધમાં સ્વાર્થનૌકામાં બેશીને શુભ પવંતની દિશાએ છુટી ચાલ્યો છે.

નવેંદ્ર : ૬૬

આ પશ્ચિમને ખુણે જે લાલ રંગની રેખા દેખાય છે, તે તારા નવપ્રભાતના સૌમ્યરશ્મિ અરુણી રેખા કદાપિ ના હોય; એ તો માત્ર હારુણ સન્ધ્યાનો પ્રલયપ્રકાશ છે. પશ્ચિમસાગરને કાંઠે ચિતાનો અગ્નિ, સ્વાર્થે જળતી લોહપતાવાળી સભ્યતાની મશાલમાંથી છેલ્લા તણુખા લેઇને, એ તણુખા ચોકી કાઢે છે.

હું વિશ્વગાલક, એ રમશાનમાં થાય છે શક્તિની સાધના, તારી આરાધના નહિ. સર્વને નિમગ્ન કરી દેતો તારો આનંદપ્રકાશ તો પૂર્વસાગરને તીરે જહુ ધીરજે નમ્ર, દુઃખને અંધારે સ્તબ્ધ રહી, સર્વત્યાગી જની આંસુભર્યા દૈન્યની દીક્ષા લેઇને જહુ કાળથી, બ્રાહ્મચર્યની વાટ જોતો, અપ્રકટ હોતો છે.

હે ભારત, સરળ નિર્માળ ચિત્તે પરમપરિપૂર્ણ પ્રભાતને માટે સર્વ દુઃખ ખમીને પણ તું જાગતો રહે; સૌ બાંધનમાં પણ આત્માને સ્વાધીન રાખી, પુષ્પચંદ્રને પોતાના અંતરના માહાત્મ્ય-મન્દિરને સજાવી સુગન્ધિત કરી, તારું દુઃખનમ્યું મસ્તક નીરવે એને પગતળે સદા રાખી જાગતો રહે.

એનાથી તને વિખુટો પાડે એવું કોઈ નથી આ સંસારમાં — એ ગર્વજળે એને હાથે અક્ષય સમ્માન પામીને તું સર્વે ભયમાં પણ નિર્ભય અંતરે રહે. સંસારમાં તારું સ્થાન ગમે એટલું નીચે હોય ને, પણ એ આખો સંસાર જેના પગની રજ છે તે ભગવાનના પગ મુકવાના બાજીને તું તારું આસન કર.

નવેદ્ય : ૬૮

એ ઉદાર પ્રથમ ઉપાનો પ્રથમ અરુણ વાદળ ભેદતા ધવલગિરિને ઉદયશિખરે પોતાનું પ્રશાન્ત કકણ નેત્ર ઉઘાડે, ત્યારે હે દુઃખી નાગર દેશ, એનું પ્રથમ સંગીત પ્રથમ ઘોષણાધ્વનિ તારે કણ્ઠસ્વરે વાગી ઉઠે.

પ્રાદ્યણ, સ્નાન કરી ચંદન અર્ચી નિર્મળ થઈ તું તૈયાર રહેજે, માથું ઊંચું કરી આમ વન્દનગીત ગાજે : શાન્તિ, વિષ્ણુતાની કન્યા લલાટિકા, નિશાચર પિશાચની રાત્રી દીપશિખા લજવીને તું આવ. તારો જે વિશાળ સન્તોષ તે વિશ્વલોકના ઇશ્વરનો રત્નભયો રાજભંડાર છે; તારું જે ધૈર્ય તે દૈવવીર્ય છે; તારી જે નમ્રતા તે મહાશ્રેષ્ઠ મુકુટ છે, તે એનો જ પુરસ્કાર છે.

નવેઘ : ૬૯

હે દુઃખી, હે દીનહીન, તારો દુઃખભાર તું એને હાથે લેજો. જો એને ખારણે નમ્યો રહેશે, તો તારી દીનતા તે ઐશ્વર્યકાન્તિ ધારણ કરશે. અરે કોઈ નથી નથી નથી, ત્રિલોકમાં એના વિના ખીજે કોઈ નથી, જેની પાસે તું તારું માથું આઘોટાવી શકે.

પિતારૂપે રહ્યો છે, તેથી પિતામાં એને નમસ્કાર કરું છું. ન્યાયદંડ ઉપર એનો જ જમણો હાથ ઝિરાજે છે, તેથી એનું શાસન નમ્યે શિરે ઉપાડી લેઈશ. મહત્ત્વની ઉપર એના જ પગની આંગળી છે, તેથી મહત્ત્વને ખારણે નમ્ર જનીને એની પૂજા કરીશ. એના સ્પર્શરૂપે એના હાથનો અનુભવ કરી દુઃખનું ગૌરવ માથે ઉપાડી લેઈશ.

સંવેદ : ૭૦

હે રાજધિરાજ તોં પોતે પ્રત્યેકના હાથમાં તારા ન્યાયનો હાંડ સોંપ્યો છે, પ્રત્યેકને શાસનભાર આપ્યો છે. તારૂં જો ભારે માન, જો દુર્વહ કાજ તને નમસ્કાર કરીને સવિનય મારે માથે લેવાઓ, તારૂં કાજ કરતાં કદી કોઈનો ભય રાખું નહિ.

ક્ષમા જ્યાં ક્ષીણ દુર્બળતા મનાય છે ત્યાં, હે રૂદ્ર, તારી આજ્ઞાએ મારાથી નિષ્કુર થવાઓ. તારે ઇસારે મારી જીભ ઉપર પ્રચંડ અદ્ભુત સત્યવાક્ય જળહળી ઉઠે. તારા ન્યાયાસન ઉપર માંડે સ્થાન લેઈ તારૂં માન રળાઓ, અન્યાય જે કરે અને અન્યાય જે સહે તેને તારી ધૃણા તરણાની પેઠે બાળી નાળો.

નેવેદ્ય : ૭૧

અરે મૌનમુક, તારા અંતરને રૂંધીને કેમ બેશી રહ્યો છે? અરે આનંદહીન, આ વાચાળ સંસારમાં તારે કશી વાત કહેવાની નથી? કશું સત્ય નજરે પડતું નથી? અરે દીન, તારે કંઠે સંગીતનું કશું નવું જ્ઞાન નથી?

મહાન્ સાગર તારા ઘરનું આંગણું ચુંબી અનંત ગાથા ગાય છે, પશ્ચિમે પૂર્વે કેટકેટલી નદીઓ કલરવ કરતી નિરન્તર ઢોડે છે, તરલ સંગીતધારા મૂર્તિમતી બની ઉઠે છે? સત્યમાં, ગીતમાં, આનંદમાં, આશામાં નવનવી વિચિત્ર ભાષાએ જે પ્રત્યક્ષ જ્યોતિ પુટી ઉઠે છે, એને એકલો તું જ દેખતો નથી. તારૂં સત્ય, તારૂં જ્ઞાન તો જીરણ શાસ્ત્રનાં સુકાં પાનમાં માત્ર રૂંધાઈ પડ્યું છે.

નવેદ્ય : ૭૨

ચિત્ત જ્યાં ભયશૂન્ય હોય, મસ્તક જ્યાં ઉંચું રાખી શકાય, જ્ઞાન જ્યાં મુક્ત હોય, જ્યાં પોતાના આંગણમાં વસુધાને નાનગાના ટુકડા કરીને રાતદિવસ રાખી મુકાતી ન હોય, જ્યાં વાક્ય હૃદયના પુવારામાંથી ઉછળી આવે, જ્યાં અખંડ કર્મધારા નિરન્તર અનેકવિધ પરિપૂર્ણતા પામવાને માટે દેશદેશે દિશદિશે અવારિત પ્રવાહે વહેતી હોય;

જ્યાં તુચ્છ આચારની રણરેતી વિચારના પ્રવાહમાર્ગને ગળી જાય નહિ, પૌરુષને ભાગી નાખે નહિ, તું જ્યાં સર્વ કર્મ વિચાર અને આનંદનો નેતા હોય; હે પિતા, એ સ્વર્ગમાં ભારતને તારે હાથે નિર્દય આઘાત કરીને જગાવી દે.

* અંગ્રેજી ગીતાજીલિ : ૩૫

નૈવેદ્ય : ૭૩

દેવ, આ જંગાળનાં ફરફર સુધી પ્રસરેલાં ખેતરોમાં જે ઉદાર શાન્તિ નિત્ય ધિરાજે છે, તે મને વહાલી લાગે છે; ખુણા નીલામ્બરમાં અણુછાયો પ્રકાશ વૈરાગ્યને સ્વરે જે ભૈરવી ગાન ગાય છે, નદીને નિર્જન તટે જે માધુરી એકલી બેશીને તરલ ઠલ્લોલરવે કંઠણી વગાડે છે, જે સરલ-સ્નેહ ગામડાનાં મધુર ઘરને તરુચ્છાયામાં મેળવી દેઈ પોતાના અંચળા નીચે આવરી રાખે છે, સંતોષથી કહ્યાણુથી ને પ્રેમથી જે માફ ઘર આકાશમાં વાયુમાં અને પ્રકાશમાં મગન રહે છે;

તારો હૃત સમાચાર આણે, ત્યારે તારા કાજમાં દુઃખ કે મરણ આવતાં પણ આનંદિત મને એ સૌ છોડી જઈ શકું, એવો આશીર્વાદ દે.

નવેઘ : ૭૪

આ નદીનો કલરવ જ્યાં માતાના કલકઠ સમો રણુકે ના, કોમળ કૃણવન્ત ભૂમિ વસન્તમાં
શરદમાં વર્ષામાં નવે નવોત્સવે જીવાળીના ગૌરવથી જ્યાં નવનવા રંગનાં વસ્ત્ર પહેરે ના, ઘેરાયું
આઠાશ દિવસરાત જ્યાં પૂર્ણપ્રપુલ્લ રૂપે પ્રકાશ આપે ના, જ્યાં માતૃભાષા કલ્યાણી રાજલક્ષ્મી ચિત્ત-
અન્તઃપુરમાં આવળ કરે ના, રાતદિન કલ્પના જ્યાં પરિચય પામ્યા વિના પારકા ઘરને ખારણેથી
પાછી ફરી રસ્તે પડે;

ત્યાં ય કદી જઈ, તો ય તારી સદાનન્દધારાને ઠામઠામથી માઈ મન અનંત પ્રવાહમાં સહેજે
તાણી લાવી શકે, એવું હો.

રાતદિવસ તારો સ્પર્શ માટે સૌ અંગે લાગી રહ્યો છે એ વાત રોજરોજ મનમાં આણીને મારા દેહને પવિત્ર કરી રાખીશ, હે પ્રાણેશ્વર; મારા મનમાં તું ઝિરાજી રહ્યો છે એ વાત રોજરોજ મનમાં આણીને મારા સર્વધ્યાનમાંથી સર્વનિચારમાંથી સર્વપ્રયત્ને સર્વમિશ્ર્યાને ટાળી દૂર કરી રાખીશ, હે પરમજ્ઞાન.

મારા હૃદયમાં તારું અથળ આસન રહ્યું છે, એ વાત સદા મનમાં રાખીને સકળ કુટિલ દ્રેષ્ટને સકળ અમંગળને શાસન કરીશ; પ્રેમને પ્રપુલ્લ નિર્મળ કરી રાખીશ; સર્વકર્મમાં તારી શક્તિ રહી છે, એવો સાર જાણી લેઈને સૌ કામમાં તારો પ્રચાર કરીશ.

આ અમિન્ટ્ય ધ્રુવાપુરના લોકલોકાન્તરમાં અણુઅણુએ અનંતકાળ માટે જેનું અનન્ત શાસન પ્રકાશ પામી રહ્યું છે, જુગજુગે માનવનો મહાધતિહાસ જેની તર્જનીની છાયા લેઈ ધરણી ઉપર સદા ચાલે છે, એ મહેશ્વર મારા ચૈતન્યમાં પળે પળે અધિષ્ઠાન કરી રહ્યો છે; તેને જ પ્રકાશે મારાં ચક્ષુ દષ્ટિએ પ્રકાશે છે, તેને જ સ્પર્શે મારું અંગ પ્રાણહર્ષે સ્પર્શાય છે.

જ્યાં ચાલું, જ્યાં ઉભો રહું, જ્યાં વાસ કરું, ત્યાં ત્યાં શ્વાસે શ્વાસે મારી એ વાત સ્મરીને ; જોનો ગર્વ ને મારી નમ્રતા મારા મસ્તક ઉપર સર્વદા સર્વથા વહીશ.

નૈવેદ્ય : ૭૭

હે વરેણ્ય, ધનની ક્ષતિમાં મનની ક્ષતિ માનું ના, એવું વરદાન મારા ચિત્તને દે. જે ઐશ્વર્યે જે આલોકે જે સંગીતે જે સૌન્દર્યધને આ તૃણભૂમિથી તે દૂરદૂર ગગનસુધીનું તારૂં ધામ પરિપૂર્ણ છે, એનું મૂલ્ય જે સ્વાધીન સળળ શાન્ત સરળ સંતોષ, તે મારા મનમાં સદા રહેા.

અટપ્ટને મારાથી દોષ કદી દેવાઓ ના. નાના ટુકડા ખોવાયે કોઇ પણ દુઃખને, કોઇ પણ ક્ષતિને, કોઇ પણ અભાવને કારણે વિશ્વચરાચરમાં વિસ્વાદ જન્મેા ના. ધનીના સમાજમાં ભલે મને સ્થાન ના હો, પણ જગતમાં મારૂં આસન સૌ ઠામે રહેા એવું વરદાન એકાન્તચિત્તે ઇચ્છું, હે દેવ.

તું સાથી મોટો છે, રાતદિવસ છે, પળે પળે છે, તું દૂર છે, પાસે છે, જે કંઈ છે તે તું છે તેથી જ છે; આ વાત સ્મરણ રાખવી કેમ કઠણ હશે ?

હું જગતમાં પ્રવેશ કરું, સ્તુતિનિંદા લેધને રાગ લેધને દ્વેષ લેધને પોતાનો ગર્વ લેધને માણસ આવે કે તરત જ સંસાર ઉર્ધ્વલોકને આવરી દેધને પર્વતનો આકાર ધારણ કરી ઉઠે, લાજ ભય લોભ ક્રોધ તરંગી ઉઠે; માણસના મુગટમાં જે હીરો ચળકે તેના પ્રકાશની અળકમાં આકાશપૃથિવીમાં બીજા કોઈ પ્રકાશને જોઈ નહિ; માણસની સામે આવતાંની વારમાં જ શા માટે ભુલી જાઉં જે હું તારી જ સમુખ છું ?

૧ વૃદ્ધઃ તદ્વિવ્યમચિન્ત્યરૂપં સૂક્ષ્માન્ન તત્સૂક્ષ્મતરં વિભાતિ । દૂરાત્મદૂરે તદિદાન્તિકે ચ પશ્યત્સ્વિહૈવ નિહિતં ગુહાયામ્ ।
મુળકોપનિષદ । ૩ : ૧ : ૭ ॥

જેમણે તને ^૧પુત્ર થકી પ્રિય, વિત્ત થકી પ્રિયતર, આખા જગતમાં જે કંઈ આત્મીય છે તે સૌ થકી પ્રિયતમ, આત્માનો અંતરતર કહ્યો છે તેમને ચરણે માફ હૃદય પાથરી રાખવા ચાહું.

એ સરળ શાન્ત ગમ્ભીર ઉદાર પ્રેમ, નિશ્ચિત નિઃસંશય મિલનનો એ ગાઢ સહજ આબેગ, ચિરસ્થિર આત્માનું એ એકાગ્ર લક્ષ્ય, સૌ કામમાં ગમ્ભીર પ્રશાન્ત ચિત્તે સદા તારી અંદર એ સ્વાભાવિક સંચાર, એ સૌ, હે અંતર્જામી, હું કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરું? પગલે પગલે શ્વાસે શ્વાસે તારા પ્રેમનો પ્રવાહ સહજ વિશ્વાસે કેવી રીતે અંતરમાં તાણી લેઉં?

^૧ તદેતત્ પ્રેયઃ પુત્રાત્ પ્રેયો વિત્તાત્ પ્રેયોઽન્યસ્માત્ સર્વસ્માત્ અન્તરતરમ્ યદ્યમાત્મા ॥

વૃહદારણ્યકોપનિષત્ । ૪ : ૮ ॥

હે અનન્ત, જ્યાં તું ધારણાતીત છે ત્યાંથી, અદૃશ્ય અગમ હિમાલયનાં શિખરમાંથી ગંગા ઉતરી પડે છે એમ, આનંદનું અવ્યક્ત સંગીત ઝરીને ઉતરી પડે છે.

જ્યાં જગતને પ્રાતઃકાળે આદિ અંધકારની અંદર સ્વર્ણલેખાએ દેખા દીધી હતી, જ્યાં જગતને થાક્યો સંધ્યાસંધિ રાત્રી છળિએ અસ્ત પામશે, નવાં નવાં બુબનની જ્યોતિની વરાળના ઢગલેઢગલા નીહારિકા રૂપે વાહણાંની પેઠે જુગજુગાન્તરમાં જેની છાતીએ આવી સૂજનવેગે ફરે છે, એ ધ્યાન-મેઘને લેહનારા શિખર તરફ, એ અગમ્ય અચિન્ત્યની તરફ, રાત્રિવસ્ર મારા ચિત્તની બારીને ઉઘાડી કરી રાખીશ, હે અંતવિહીન.

એકીસાથે તું આકાશ છે, તું માળો છે. હે સુંદર, તારા માળામાં નાના પ્રકારના વર્ણથી ગન્ધથી ગીતથી તારો ગાઠો પ્રેમ મારા મુગ્ધ પ્રાણને ચારે બીંતોમાં પળે પળે વીંટી દે છે. ત્યાંથી ઉષા જમણા હાથમાં સોનાનો થાળ લેઈને આવે અને માધુર્યની માળા ધરતીના લલાટ ઉપર નીરવ પહેરાવે; પશ્ચિમ સમુદ્રમાંથી શાન્તિજળ ભરી સોનાની ઝારી લેઈને ચિહ્ન વિનાને માર્ગે થઈ, સંધ્યા નમ્રમુખે ગાયોસૂતા પાધરમાં આવે.

તું જ્યાં અમારા આત્માનું આકાશ, અમારું અપાર સંચારક્ષેત્ર છે, ત્યાં જ નિર્મળ પ્રકાશ છે; ત્યાં દિન નહિ, રાત્રિ નહિ, જનપ્રાણી નહિ, વર્ણ નહિ, ગન્ધ નહિ, 'નહિ, નહિ' એજ વાણી.

પ્રિયતમ, તારે પ્રેમે તેં મને ધન્ય કર્યો છે, તો ય માત્ર માધુર્યની અંદર હૃદયને નિમગ્ન કરી રાખવા આહું ના. સ્નેહમય, જ્યાં તેં પોતાના વિચિત્ર સૌન્દર્યને દોરે કેટકેટલે સ્નેહેપ્રેમે, કેટકેટલે રૂપે બાંધવા દીધો છે, ત્યાં હું તારા પ્રણયને અભિમાને અટકી રહીશ નહિ. સન્તોષને દોરે માફ ચિત્ત જડી બાંધીશ નહિ.

મારાથી અતીત તું જ્યાં છે, જ્યાં હિદાર અનંતહીન શાન્તિ અને સુખિત વિસ્તરે છે, ત્યાં મારો અન્તરાત્મા સૌ બન્ધનમાં પણ અનન્તના તાણથી નિત્ય હોડો.

તાફે માધુર્ય મને બાંધી રાખો ના, તારા અશ્વર્ય તરફ એ મને તાણી બાંધો !

હે દૂર થકી દૂર, નિકટ થકી નિકટ,^૧ જ્યાં તું નિકટ ત્યાં તું મારો, જ્યાં તું દૂર ત્યાં હું તારો. નિત્ય નવનવે સુખેદુઃખે જનમેમરણે નાના જાવે તું પાસે છે; જળસ્થળશૂન્યમાંથી તારું ગાન મને સૌ કામકાજની અન્દર સાદ કરે છે; તારો મંગળમંત્ર ગૂઢસ્વરે મારા ચિત્તની ગૂઢાંધ ઘડી બઢી વાગે છે.

જ્યાં તું દૂર ત્યાં આત્માને બૂલી જઈ સૌ તટભૂમિ તારા અસીમની અન્દર આનન્દભેર પોતાને પુરેપુરી સમર્પી દે. પાસે હોય તો તું આત્માનદીનો કર્મકિનારો, દૂર હોય તો તું અનન્ત ગરબીર શાન્તિસાગર.

નિવેદ : ૮૪

નિન્દા અને પ્રશંસાની ભેદવે કઠણ એવી સાંકળથી મને મુક્ત કર, મુક્ત કર. એ કઠણ બાર ખશી જાય, તો લોકમાં સંસારનાં કાજમાં સહજે ફરીશ, માત્ર તારો આદેશ વિજયી થશે, નાથ. તારા ચરણદેશમાં પ્રણામ કરીને તારો દણ્ડ ને પુરસ્કાર અન્તરમાં નિઃશબ્દ ઉઠાવી લેઈશ;

નદી જેમ અનેક લોકવાસ વચ્ચે થઈને નાના પ્રકારનાં કર્મ સાધી પોતાના બન્ધહીન પાણીને લેઈ સમુદ્ર તરફ દોડે છે, તેમ નિત્ય બ્રહ્મિને બળે વિવિધ ચેષ્ટામાં અવ્યર્થ ગતિ દેઈ, અસંખ્ય કાજમાં એકનિષ્ઠ હોયું લેઈ, કર્મક્ષેત્રની વચ્ચે થઈને નીરવ ચાલ્યો જઈશ.

નેબેઘ : ૮૫

અન્ધારું ઘેર કરીને વર્ષાદિન ચઢી આવ્યો, હે પ્રાણેશ. વૃષ્ટિજળની ધારાએ સર્વ દિશાઓ તણાવા લાગે, નિપ્તુર વિજળીની શિખાઓ કુટિલ કટાક્ષ કરીને હસતી જાય. અંઝાવાતે વન-ઉપવનને ઉતાવળાં કરી મુક્યાં.

હે મોહન, હે જીવનસ્વામી, આજે મને અભિસારે ખેલાવ. આંસુભર્યા વિશ્વની અન્દર કોઇ દુઃખથી, કોઇ ભયથી, કોઇ વ્યથાં કાજથી રૂંધાઇ રહીશ નહિ. ચીકણે અન્ધારે રસ્તે આ મારો દીવો વારંવાર હોલાઇ જાયો ના, આર્દ્ર વાયુમાં તારો સાદ રણકી ઉઠો. આજ વર્ષાદિને દુઃખને વીંટણે કરીને ગાહું નિર્જન રસ્તું, તારી સાથે એકાન્તમાં આજ મિલન થાયો.

નૈવેદ્ય : ૮૬

હે ઈંદ્ર, મારા હૃદયમાં લાંબા કાળથી, ખડું લાંબા કાળથી અનાવૃષ્ટિ છે. દિશાઓનું અકવાલ ભયંકર ને સૂતું દેખાય છે, કયાંય પણ સરસ, સજલ રેખા નથી, નવાં પાણી વરસ્યાના શમામલ સમાચાર કોઈ આણી આપતું નથી.

દેવ, જો ગમતું હોય તો હિંસ્ર ઝડીની સાથે પ્રલયમુખી વજનાદ આણુ, વિજળીની વાંકી આબુકો પળે પળે લગાવીને મારા દિગ્દિગન્તરને ચક્રિત કરી મુક. પણ આ સ્તબ્ધ પ્રખર રૂંદને, આ વ્યાપ્ત નિઃશબ્દ દાહને, આ નૈરાશ્યતાપને સંહર સંહર, પ્રભો. પિતાના દોષને દિવસે માતા જેમ આંસુભરી આંખે સંતાનની સામે જુએ એમ જો, નાથ, જો.

નવેશ : ૮૭

મારું આ મનનું કંગાળ ઉપવન સુકલા હાથ પહોળા કરીને બહુ લાંબા કાળથી કુદ્ધ આકાશ તરફ જોઈ રહ્યું છે. અહો નાથ, આ તપ્યે બપોરે પ્રવાસી પવન કંઈ દૂરથી અકસ્માત્ આવી પળમાત્રમાં વ્યગ્ર શાખાપ્રખાશાના કાનકાનમાં આનન્દમર્મર ક્યારે રટાવી મુકશે? વાટ જોતાં વનવનાન્તરને ક્યારે આનંદાવી મુકશે?

ગમ્ભીર મધુર મા મૈત્રેયો રણકાર ક્યાંકથી વહી આવીને ઘાડો બની તારા કૃપાપુંજને ઘટ ઊંઘાયામાં ક્યારે ઢાંકી નાખશે? ત્યાર પછી મુશળધાર વરસાદ? ત્યાર પછી ખીજે દિન સવારને સૌમ્ય સૂર્યાકિરણે ખાલી ક્યારામાં કોણ જાણે ક્યાંથી પૂજાકૂલ ઢગલેઢગલા ખીલી ઉઠશે?

એકથી બે કેમ થઈ શકે એ હું કશુંય જાણું ના, એ વાત હું કબુલ કરીશ. કેવી રીતે કશું થાય, કોણ શું થાય, કેવે રૂપે કશું રહે, કેને દેહ કહે, કેને આત્મા મન કહે, એ કશુંય જાણી શકું ના, તોય વિશ્વજગતને સદાકાળ નિસ્તબ્ધ નિર્વાક ચિત્તે નીરખ્યા કરીશ.

જેની બહાર કોઈ રીતે જઈ શકું નહિ, તેનો આદિ તેનો અંત તેનું તત્ત્વ પણમાત્ર માટે પણ કેવી રીતે સમજી શકું? મનમાં માત્ર એટલું જ જાણું જે એ સુંદર, એ મહાન, એ મહાભયંકર, એ વિચિત્ર, એ અજ્ઞેય, એ મારો મનોહર.

એટલું જાણું જે અખિલનો ચિત્રપ્રવાહ કશુંય જાણ્યા વિના અજાણ્યે જ તારા ભણી દોડે છે.

આ આશ્ચર્ય સંસારના મહાભવનમાં, જીવનને સિંહદ્વારે કંઈ પણે હું પેઠા, એ હું જાણતો નથી. અધીં રાતે મહાભવનના ફૂલની પેઠે આ વિશાળ રહસ્યના ખોળામાં મને કંઈ શક્તિએ કુટાવ્યો?

એટલા માટે તો પ્રભાતમાં માથું ઢિંચું કરીને આંખ ઉઘાડી કનકઠિરણ-ગુંથી, નીલામ્બર-પહેરી ધરાને જોઈ, સુખદુઃખ-જડ્યો સંસાર જોયો, કે તુરત જ એ અજ્ઞાત અપાર રહસ્ય નિમિષમાત્રમાં માતાની છાતીસમું મને એકેવારે ખુબ પરિચિત લાગ્યું.

એ રૂપહીન જ્ઞાનાતીત બીષણ શક્તિ મારી પાસે જનનીની મૂર્તિ ધારણ કરે છે.

મૃત્યુથી હું અન્નપ્રયો છું; તેથી જ આજે સંસારમાંથી વિદાય લેતાં પળેપળે કમકમી છું છું, જીવન મારૂં હોય એમ આંખમાં જળજળીયાં લાવીને એને બે હાથે પકડી રાખવા કહું છું.

અરે મૂઠ્ઠા, તારાથી અન્ન એ તારી ઇચ્છા પહેલાં જન્મકાળે આ જીવનસંસાર તારો પોતાનો કાણે કરી રાખ્યો હતો? મૃત્યુના પ્રભાતમાં એ અન્નપ્રયાનું મોં પળએકમાં વળી તું બાણીતાના જેવું બેશે. મારા જીવનને આટલું ચાહું છું, તેથી જ વિશ્વાસ પડે છે કે મૃત્યુને પણ નિશ્ચય એટલું જ ચાહીશ. એક સ્તનેથી ઉઠાવી લીધે શિશુ ડરથી રડે, પણ પળએકમાં બીજે સ્તને જતાં આશ્વાસન પામે.

નૈવેદ્ય : ૬૧

હે પ્રાણેશ, મારી વાસનાઓ ટુંકી કરી દે. એ તો એક ટુકડા માટે મહાનની સાથે સંગ્રામ જ કર્યો કરે, આખાને હોડમાં મુકી માત્ર રજેઠ જીતી લેવા ઇચ્છે. વાસનાના ક્ષુદ્ર રાજ્યને શૂન્યાકાર કરી દેઇને સન્તોષનો મહાઅધિકાર મને આપ.

વજ્રમાળી એ સમપદે પ્રભાતના પ્રકાશથી માંડીને રાતના અન્ધારા સુધી જળસ્થળમાં આ અનન્ત વિભવ અખંડ આકારે રચી ઠાઢ્યો છે; એ સર્વલક્ષ્ય સુખ સૌ કરતાં હુલ્લભ છે, અમૂલ્ય છે. પુરા વિકસેલા કમળ જેવું એ મહા સહજસુખ જળસ્થળઆકાશની મહીથી પોતાને સહજતા પ્રવાહમાં તરાવીને કૌણ તને આણી આપશે ?

નવેદ્ય : ૬૨

મહાભારીની જેઠે શક્તિદમ્ભે, સ્વાર્થલેભે જોતજોતામાં સર્વ જીવનને ઘેરી નાખ્યું છે. એને સ્પર્શવિષે, દેશદેશાન્તરમાં ફરી વળીને, સૌંશાન્તિમય ગામડાંને ધૂળધાણી કરી નાખ્યાં છે. જ્ઞાને કરીને જે ઉજળી, સ્નેહે કરીને જે રસભીની, સંતોષે કરીને જે શીળી, પ્રશાન્ત સરળતા એ આ ભારતનાં તપોવનમાં હતી.

વસ્તુભારથી મુક્ત મન સર્વ જળસ્થળમાં ઉદાર કદયાણુ વ્યાપી દેતું; અવારિત ધ્યાન જડમાં જીવમાં સર્વભૂતમાં આત્મીય રૂપે પ્રવેશ કરતું. આજ એ સૌનો નાશ કરીને જ્યાં ચિત્ત હતું ત્યાં આવ્યો દ્રવ્યરાશિ, જ્યાં તૃપ્તિ હતી ત્યાં આવ્યો આડમ્બર, જ્યાં શાન્તિ હતી ત્યાં આવ્યું સ્વાર્થનું જીર્ણ.

નૈવેદ્ય : ૯૩

જ્ઞાને ના હે ભારતવાસી, શક્તિમહમત વેપારવિકાસી, ધનાભિમાની એ પશ્ચિમના કટાક્ષ સામે
શ્વેત ઉપરણા ઓઢી શાન્ત સૌમ્યમુખે સરળ જીવન વહેતાં જ્ઞાને ના.

એ શું બોલે છે તે સાંભળો ના. તમારું શ્રેષ્ઠ ધન તમારા હૃદયમાં ભલે રહે, એ ભલે ધરમાં
રહે; તમારો એ અદૃશ્ય મુકુટ તમારા સુપ્રસન્ન લલાટ ઉપર ભલે રહે. દેખવે જે મોટું, આંખ
આગળ સ્તુપાકારે જડાઈ રહ્યું છે, તેની આગળ હારી પડીને આળોટો ના. શૂન્યતાને અવકાશ
ચિત્ત ભરી દેઇને હારિદ્ર્યને સિંહાસને સ્વાધીન આત્માની સ્થાપના કરો.

હે ભારત, સુકુટ દણ્ડ સિંહાસન મુમિ છોડી દેવાનું, દરિદ્રવેશ ધારણ કરવાનું નરપતિને તે શીખવ્યું છે; ધર્મજીવ્ધમાં શત્રુને પગલે પગલે ક્ષમા આપવાનું, જ્યપરાજયને ભુલ્લી ખાણ સંકેદવાનું વીરને તે શીખવ્યું છે; યોગયુક્ત ચિત્તે સર્વદેશની સ્પૃહા પ્રદાને સમર્પવાનું કર્મ-શીલને તે શીખવ્યું છે; પાડોશી, કુટુંબી, અતિથિ ને અનાથ સુધી પોતાનું ઘર વિસ્તારવાનું ગૃહસ્થને તે શીખવ્યું છે.

તે ભોગને સંયમની સાથે ખાંધ્યો છે, દૈન્યને નિર્માળ વૈરાગ્યથી ઉજળું કર્યું છે, સંપદને પુણ્યકર્મથી માંગળ કરી છે, સ્વાર્થ ત્યજીને સૌ સુખદુઃખમાં સંસારને નિત્ય પ્રદાની સામે રાખવાનું તે શીખવ્યું છે.

નંવેઘ : ૬૫

હો ભારત, તારી શિક્ષાએ જે ધન દીધું છે તેનું સ્વરૂપ બહારથી તો બહુ નાનું છે, દેખવું તો દીનના જેવું છે, પણ એના સૌ ઐશ્વર્યનો વિસ્તાર અન્દર છે.

આજે આ સહ્યતાના અન્તહીન આડમ્બરમાં, ઉંચી ફાળોમાં, દરિદ્રતા લોહીથી પુષ્ટ વિલાસ-લાલનમાં, અગણિત ગ્રંથો ધર્મનાદની ગર્જના કરતા લોહગાહુ રાક્ષસની ભીષણ બળર ગરમ લોહીથી અગ્નિ જેવી તપેલી પરમસ્પર્શમાં, હાય, ચિન્તાચેષ્ટાનો લેશ પણ નથી જેને, એવો કોણ એ નીરવગૌરવ સૌમ્ય વિરલ દીનવેશ સંકેત્ય વિના શાન્ત ચિત્તે ધારણ કરશે? આત્માના એ મંગળ ઉદાર સંપદરાશિને પોતાના અનન્ત ઘરમાં કોણ ભરી રાખશે?

અન્તરની એ સમ્પદ જોઈ દીધી છે, તેથી જ લાજ મરું છું; તેથી જ આખે શરીરે ભુખ્યું, ના બેઠાતું દૈન્ય ડશ્યા કરે છે; તેથી જ પ્રાણીનો વિરલ વેશ હવે સમ્માન પામતો નથી; ધ્યાનબળ ગયું, રહ્યા માત્ર જપ; ચિત્ત વિનાનો અર્થ વિનાનો માત્ર ટેવાયો આચાર, એમાં જ પવિત્રતા આવી રહી.

સન્તોષના અન્તરમાં હવે વીર્ય નથી, માત્ર જડત્વ ખડકાયું છે; ધર્મ પ્રાણીની યમ જોથાર રૂપે છાતીને ખુળ દખાવી રહ્યો છે. તેથી જ આજ પ્રાચીન દૈન્ય છુપાવીને પશ્ચિમનાં ઉતારી કાઢેલાં વસ્ત્ર છુટવાને ટોળે ટોળે દોડવાનું મન થાય. ભાઈ, એ ચેષ્ટા વૃથા છે; જ્યાં ચિત્ત નથી, ત્યાં સૌ સાજ લાજલયો છે.

હે દીનવત્સલ, શક્તિ તો જાહુ ટુંકી છે ને છતાંયે મારી આશા ટુંકી નથી. તારાં જળસ્થળમાં તારાં જીવલોકમાં જ્યાં જ્યાં જાઉં, જ્યાં જ્યાં ઉભો રહું, ત્યાં ત્યાં માફે સ્થાન જોણું; તારાં દાનપત્રમાં તારું વિશ્વ લખી લેઉં.

મારી જાતને રાતદહાડો વહીવહીને પળે પળે હું થાકી જાઉં છું. તારાં સૌને માફે પોતાનું કરીને એ સૌમાં માફે એ થાક્યું હૈયું સ્થાપીશ. તારાં નાનાં નાનાં સુખદુઃખ પાણીનાં બડાશાં માથા ઉપર દુરુહ ભારે દબાવે છે. એને ભાગી નાખી વિશ્વસાગરના જળમાં ડુબકી મારીશ ને માથે વિપુલ જળનો ભાર સહેજે વહી જઈશ.

નવેશ : ૬૮

વચ્ચે વચ્ચે કદી ત્યારે વિવાહ આવીને અંતરના પ્રકાશને પલકમાં ગળી જાય, ધીરે પગલે થાક આવીને તારી પૂજની દાંડીને ધીરે ધીરે હીલી ને મર્યા જેવી કરી નાખે, ત્યારેય મન લય પામે ના, ત્યારેય અટલ આશા તારી તરફ જગતી રહે.

તારા જ ઉપર નિર્ભર રહીને એ થાકની રાતે ઉઘને સાદ કરી માફ સૌ અંતર નિર્ભરતાએ માર્ગની ધૂળને સમર્પું, તારી પૂજના અતિદરિદ્ર ઉત્સવમાં પ્રાણપણજળે, થાકે ચિત્તે મારે ક્ષીણ નાદ ના ઉઠાવું, એમ હો.

એને નવીન પ્રકાશમાં ફરી જગાવવાને દિવસની આંખમાં તું રાત્રિ આણી દે.

તારી પાસે આ મારી છેલ્લી પ્રાર્થના છે: અંતરના અંતરમાંથી મારી સૌ ક્ષીણતાને દઢબળે છેલ્લી નાખ, પ્રભુ મારા. સુખને ઠઠણ કરી સુખની સાથે વીર્ય દે; દુઃખમાં વીર્ય દે, જેથી દુઃખ પોતાને શાન્તસ્મિત મુખે ઉવેળી શકે; ભક્તિનું વીર્ય દે, જેથી પ્રીતિમાં સ્નેહમાં પુણ્યમાં એ કુટી ઉઠીને કર્મમાં સફળ થાય; ક્ષુદ્રજનની અવગણના ના કરવાનું, બળના ચરણમાં ના આળોટવાનું વીર્ય દે, ચિત્તને રોજરોજની તુચ્છતાઓથી ઉંચે રાખી શકવાનું વીર્ય દે.

તારે ચરણે માથું રાખી રાતદિવસ જાતને સ્થિર રાખવાનું વીર્ય દે.

નંવેઘ : ૧૦૦

સંસારમાં તેં મને જે ઘરમાં રાખ્યો છે, એ જ ઘરમાં સૌ દુઃખ ભુલીને રહીશ. એતું એક બારણું કરુણા કરીને તારે હાથે રાતદહાડો ઉઘાડું રાખજે. મારાં સૌ કાજમાં, મારા સૌ અવસરમાં તારા પ્રવેશને માટે એ બારણું રહેશે, તારા ચરણની રજ લેઈને ત્યાં થઈ વાયુ મારા હૃદય ઉપર વહી આવશે. એ બારણું જોલીને તું ઘરમાં આવશે, એ બારણું જોલીને હું બહાર જઈશ.

બીજાં બધાં સુખ પામું કે ના પામું, તો ય મારે માટે એક સુખ તો રાખજે. એ સુખ કેવળ તારું ને મારું, એ સુખની ઉપર તું બગતો રહેજે, પ્રભુ. બીજાં બધાં સુખ એને ઢાંકી દે નહિ, સંસાર એના ઉપર ધૂળ નાખે નહિ, એટલા માટે સૌ કોલાહલમાંથી એને ઉઠાવી લેઈ તારા જોળામાં જતન કરીને ઢાંકી રાખજે. બીજાં ગમે એટલાં સુખે બીજાની ઝોળી ભરાયો, પણ એ એક સુખ તો તું મારે માટે રાખજે જ.

બીજા ગમે એટલા વિશ્વાસ તુટી જાય, પણ એક વિશ્વાસ તો મારા ચિત્તમાં લાગી રહેા, સ્વામી. જે અનલનો તાપ જ્યારે હું સહું, ત્યારે તે મારી છાતીમાં તારું નામ ઠામી દેા. મારા મર્મસ્થાનમાં જ્યારે દુઃખ પેસે, ત્યારે એ તારા સ્વાક્ષર આણેા; કઠોર વચન ગમે એટલા ઘા કરે, પણ તે સૌ બ્રામાં તારો સુર જાગી ઉઠેા. પ્રાણમાં અનેક વિશ્વાસ તુટી જાય, તો ય એક વિશ્વાસમાં તો મારું ચિત્ત લાગી રહેા.

શબ્દકોષ

અકુક્ષિત :	મુક્ત
અંચળો. :	પાલવ
અટલ :	અચળ
અતીત :	ગએલો. દૂર
અદૃષ્ટ :	ભાગ્ય
અધિષ્ઠાન :	વાસ, સ્થિતિ
અન્તરતર :	હૃદયની અંદરનું
અન્યમતો :	બીજા વિષયમાં મન જેનું લાગ્યું દોષ એવો
અભિસાર :	નાયકનાયિકાનું સંકેતસ્થાને રહેલ- મિલન
અવારિત :	મુક્ત
આકુળ :	આકળું, અંધીરું
આત્મીય :	નિજ, અંતરંગ, પોતાનું
આયોજન :	ઉદ્યોગ, તૈયારી

આલોક :	પ્રકાશ
દીગિત :	સંજ્ઞા - સાન, ચિહ્ન, નિશાની
ઉચ્છવાસ :	પ્રાણ
ઉતરોક્ત :	મં. ઉચ્છરોલ, બં. ઉતરોક્ત, હિં. રોક્તા: ઉચ્ચો સ્વર. ગુજરાતીમાં એવો યોગ્ય શબ્દ ના જડ્યાથી અને આ બંગાળી શબ્દ સારો લાગ્યાથી લીધો છે.
ઉદાત્તવાણી :	મહાવાણી
ઉર્ધ્વલોક :	સ્વર્ગ, ઉંચી ભાવના
કંકણી :	કાંકણ
કલકંઠ :	મધુર શબ્દ ફરતો કંઠ, (વળી મધુર છે કંઠ જેનો એ—કોયલ, કવિ, કબુતર પણ)
કલકલ :	મધુર, અસ્પષ્ટ નાદ

શબ્દકોષ : ૨

ક્ષતચિહ્ન	બાની નિશાની વાળું	જ્ઞાન્નિ :	તર્પણ
ગાથા :	ગીત, સ્તોત્ર	અવનકુંજ :	અવનતો લતામંડપ
ગોપનચારી :	ગુપ્ત રીતે ફરે તે	જાનાતીત :	જાનની પારનું
ગોરજ :	ગાયો સમીમાંજે ચરીતે ઘેર આવે ત્યારે એમના ચાલવાથી રજ ઉંછે, તેથી તે સમયને ગોરજ કહે છે.	ઝંઝાવાત :	વાવાઝોડું
ગુણ :	અવજ્ઞા, લાજ, (વળી દયા પણ)	ઝડી :	વાવાઝોડું, વરસાદની ઝડી
ચક્રવાલ :	(ચક્ર) ફરતી (વાલ) વાડ ; પૌરુષ તથા જ્ઞેન વિશ્વવેત્તાઓને મતે વિશ્વની ચારે બાજુએ ફરતો ઉચા પર્વતનો કોટ ; એનો પાયો સમુદ્રમાં મનાય છે. ક્ષિતિજ, દષ્ટિમર્યાદા	તરંગમાળા :	મોજાની લાર
ચરાચર :	જંગમસ્થાવર	તરલ :	પ્રવાહી, અંચળ, અપળ
છલના :	વંચના, છેતરપંડી	દીપ :	દીપતો, તપતો
		દુરલ :	સહેવે-વહેવે કહણ એવું
		દુર્વલ :	સહેવે-વહેવે કહણ એવું
		ધારણાતીત :	ધારણાની કે કલ્પનાની પારનું
		નર્તન :	નાચ
		નિર્ભર :	વિશ્વસ્ત
		નિષ્કુર :	કઠોર
		નીરવ :	જ્યાં કશોય શબ્દ નથી એવી શાન્તિ
		નીલામ્બર :	નીલું વસ્ત્ર પહેયું છે જોણે, આકાશ,

શબ્દકોષ : ૩

નીહારિકા : વરાળ જેવા દેખાતો નક્ષત્રો દ્વર
દ્વરનો આકાશભાગ, Nebula

પદાનત : પગ તળે દબાએલો
પલ્લવ : કુળાં પાન, પાલવ
પુરસ્કાર : આદર, માન, ઇનામ, બદલો
પુલકી ઉઠ્યો : આનંદી ઉઠ્યો
પૂજનપત્ર : પૂજનને માટેનાં પત્ર
પૌરુષ : પુરુષત્વ, પરાક્રમ, વીર્ય, તેજ
પ્રકાશ : વિશાળ
પ્રશાન્ત : ગમ્ભીર
પ્રસ્ફુટ : પ્રફુલ્લ, ખીલેલું
પ્રાણપણે : પ્રાણને પણમાં — હોડમાં મુકીને,
ગમે તે રીતે
પ્રેયસી : પ્રિયતમા
બર્બર : Gr. Barbaros, સં બર્બર, જેનું
અડખડ ખોલવું સમજી ના

શકાય તે, વિદેશી, યવન,
જંગલી

બ્રહ્મમુહૂર્ત : મળરક્તું
ભદ્રવેશી : ભક્ષા દેખાવની
ભવગલન : સંસારની અટપટી
ભવન : ઘર
ભુવન : લોક, જગત
ભૈરવીગાન : ભૈરવી રાગિણીએ ગવાતું ગાન
મર્મરનાદ : ધીરો ધીરો શબ્દ
મા મૈ : ડરો મા
મૌનમૂક : મૂંગો
રોમકુપ : જેમાંથી રોમ-રુવાં ફુટ છે એ છિદ્ર
લય : નૃત્યગીતવાદ્યની એકતાનતા ; એના
ત્રણ ભેદ દ્રુત, મધ્ય, વિલમ્બિત
લલાટિકા : કપાળનું ભૂવણ - તિલક, અંધી વગેરે
લોકલોકાન્તર : સર્વ લોક

શબ્દકોષ : ૪

લોહુપતા :	અતિલાલસા
વરેણ્ય :	શ્રેષ્ઠ ; પ્રાર્થનીય
વાવંડા :	વાયુ, પવન.
વિજનન :	કોઈ માણસ જ્યાં ના હોય ત્યાં
વિલાસલાલન :	વિલાસનું લાડ
વિશ્વચરાચર :	વિશ્વસમસ્ત
વિશ્વભુવનવીન :	વિશ્વ નથી, ભુવન નથી જ્યાં એવું સ્થાન
વિરવાદ :	નીરસ
વિહ્વલ :	વીકું, આવશં
વીર્યજ્યોતિષ્માન :	વીર્યે પ્રકાશવું
વ્યગ્ર :	વ્યાકુળ, ચિન્તાતુર
શતદલ :	સેંકડો — અનેક પાંખડીવાળું
શાન્તરિમત :	શાન્તિએ કંઈક હસવું તે
શાસન :	આજ્ઞા, હુકમ

શન્યમનો :	કશા વિષયમાં મન જેનું લાગ્યું ના હોય એવા
સ્વામલ :	નીકું (વળી કાળું પલુ)
શ્રીહસ્ત :	શુભ હાથ
સંચારક્ષેત્ર :	સંચરવાનો — ફરવાનો પ્રદેશ
સંજયતી :	જીવન આપે એવી
સંશયાતીત :	શંકાની પારનું
સિદ્ધદાર :	મુખ્ય દરવાજો
સૃજનગ્નન :	સૃષ્ટિનું ગ્નન
સૌમ્ય :	શાન્ત, પ્રસન્ન
સ્તુપાકાર :	ઢગલાને ઘાટે
સ્પંદન :	સહેજ હાલવું તે
સ્વર્ણસ્વામ :	સોનેરી તથા કાળો મળી બનતા રંગનું
સ્વાક્ષર :	સહી, Signature
હિસ :	હિસક, ઘાતકી

